

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

94821

✓

*Prosim vas prav objudno izpregovoriti naboli se
delci v našem enjenem lastu, Učib. kovanja.*

Imam udani to.

J. B.

DOMOZNANSTVO

ORMOŠKEGA OKRAJA.

Po načrtu, sestavljenem od odbora,

priredil in založil

odborov predsednik:

Fran Rakuša,

nadučitelj pri sv. Bolfenku.

1886.

Natisnil J. Leon-ov naslednik: L. Kordes v Mariboru.

94821

ДОМОЗНАВСТВО

ЦЕНТРАЛЬНАЯ ОУЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ КОМПЛЕКТОВАТЕЛЬСКАЯ КОЛЛЕКЦИЯ

94821

2 Ф 20 134/1951

„Spoznavaj svojo domovino in ljubi jo bodeš!“

Narodna šola ima ono uzvišeno nalogo, otroke navajati in dovesti, kolikor je najbolje mogoče, do prave samostalnosti v mišljenji in dejanji. K tej uzvišenej svrhi imajo vsi predmeti, ki se v narodnej šoli poučujejo, vsak po svojej vsebini in mogočnosti pripomoči in eden najzadnjih v tem obziru gotovo ni predmet v zemljepisji.

Ta predmet razdeluje se pa v domoznanstvo in zemljepis, za une, kateri svoje ožje domovine to je svojego rojstvenega kraja nikedar ne zapusté ter žive od zibeli do groba le ondi, kjer njim prirašča vsakdanji kruh, potrebnejši je prvi del to je „domoznanstvo“. Ne bomo navajali prednosti tega predmeta v sedanjem času, ki se odlikuje z živo in vsestransko trgovino med enim in istim ljudstvom, kakor tudi med raznimi narodi in deželami, omenimo pa, da marsikateri Štajarec ne bi mislil na „Pitomačo“ (kraj na Hrvaškem, kamor se navadno Štajerci preseljujejo) še manj pa na Ameriko, če bi se kedaj svojo domovino, nje prednosti od drugih dežel, bolje na tanko spoznavati učil. Iz tega je razvidno kako pomenljiv je zgoraj navedeni izrek!

Ali težko je poučevati v tem predmetu učitelju, ki pozna okraj in šolski kraj le po imenu. Koliko truda smo imeli pri „pripravah“ za domovinski nauk, je pač vsakemu znano. Od današnjega dne pa bomo oproščeni vsi od tega dela; kajti danes bode zagledalo „Domoznanstvo ormoškega okraja“ beli

dan. To delce priredil je prebivalcem ormoškega okraja, posebe pa učiteljstvu in učencem, odbor obstoječ iz sledečih udov: Fran Rakuša, predsednik; Šimon Strenkelj, zapisnikar Ivan Jurša, Ivan Košar, Fran Megla in Ferdinand Ravšl odborniki. Celo delo je urejeno po razpravi, katero je omenjen odbor sestavil in je bila v okrajnej učiteljskej konferenciji za leto 1884 od učiteljstva potrjena. Razdeljeno je na tri dele in sicer: *a)* zemljepisni, *b)* zgodovinski in *c)* krajepisni del. Opisi posameznih šolskih krajev v 3. delu so popolni ali pa manj popolni, kakor so dotični šolski vodje odboru podatke poslali.

Pri spisovanji tega delca služile so nam te-le knjige in rokopisi: Slovenski štajar, Občna zgodovina, Avstrijska in posebe Štajerska zgodovina, Janisch, Muhar, Lapajne, Zgodovina štajerskih Slovencev, šolske in cerkvene kronike in listine in Statistični imenik c. kr. centralne komisije od leta 1883. A največ vredni pa so zgodovinski in statistični podatki, katere nam je poslal in dostavil, znani zgodovinar veleč. g. M. Slekovec, ko je delce pregledoval. Le-te podatke povzel je imenovani gospod iz deželnih in konsistorijalnih arhivov. Podatki, katere so nam poslala šolska vodstva, se sè zgorej omenjenimi nikjer ne vjemajo. Šolskim vodstvam bi tedaj na tem mestu svetovali, da popravijo pomote v šolskih kronikah na podlagi „Domoznanstva ormoškega okraja.“

Veleč. gospodu M. Slekovecu pa izreka podpisani v imenu učiteljstva ormoškega okraja za blagodušno in izdatno pomoč najtoplejo zahvalo.

Pri sv. Bolfanku na Kogu, na dan sv. Ljuboslave 1886.

Fran Rakuša.

A. Zemljepisni del.

I. Ime, meje; bregovi, doline in potoki.

Ormož, okrajna sodnija v okrožji c. kr. okr. glavarstva ptujskega, meji na severu na okraj ljutomerski na zahodu na okraj ptujski, na jugu kraj Hrvaške, dela mejo reka Drava, konečno na vzhodu kraj Medjimurja oziroma Ogrskega, deželna meja od Drave do potoka Trnave, od tod Trnova sè šantovskim potokom do brega Gomile od tod pa zopet deželna meja do ljutomerskega okraja.

Od severja proti jugu vzdigujejo se štiri višave, med katerimi so tri precej dolge doline, namreč: savska, lešnička in pavlovska dolina s potoki istega imena, kateri se iztekajo v Dravo. Zapadno bregovje je uno od sv. Tomaža, za njim na vzhodu stanovsko, ki se končuje pri Ormoži, potem glasovite jeruzalemske gorice in slednjič vrhovi št. bolfenski na medjimurski meji. — Na severnih pobočjih imenovanih bregov so večidelj šume, a na jugu vinogradi.

2. Velikost okraja in imena občin.

Okraj ormoški meri 4.² milje ali 39768 oralov to je 22866.600 hekta. in se deli v te-le občine: 1. Adrijanci z Godeninci; 2. Brebrovnik s Krčevinami in Vinskim vrhom;

3. Bratonečice z Gradiščem, Malovestjo, Litmerkom in Sejanco; 4. Cvetkovci s Oslušovci; 5. Frankovci z Lopršicami; 6. Holm; 7. Hardek s Pavlovci; 8. Hermanci z Ilovci; 9. Jastrebcji; 10. Kog z Gomilo; 11. Koračice s Hranjigovci, Zagorci, sv. Tomažem in Pršetinci; 12. Lahonci s Hujbarjem; 13. Litmerk z Libanjo, Lešničkim in Pavlovskim vrhom; 14. Mihaljevci z Ivankovci; 15. Sv. Miklavž s Kajžarjem in Vuzmentinci; 16. Obrežje z Grabami, 17. Podgorci s Preclavo, Sterjanci Bresnico in Cvetkovskim vrhom; 18. Pušenci; 19. Runč z Dobrovčakom, Žvabom, Stanovnem in Trezetino; 20. Savci z Rakovci; 21. Samošani s Tibavci; 22. Sodinci s Senežicami; 23. Središče; 24. Šalovci; 25. Šardinje s Ključarovci, Lunovcem, Kešnico in Strmcem; 26. Trgovišče; 27. Trnovci z Mezgovci, Rucmanci in Senčakom; 28. Veličane z Jeruzalemom in Plešivnico; 29. Vitan z Lačavesjo; 30. Vičanci s Senikom; 31. Žirovinci s Cerovcem in Hujbarskim vrhom.

3. Prebivalstvo.

Kristjansko katoličko prebivalstvo šteje 17698 duš (8191 moškega 8507 pa ženskega spola) ter ima 3776 prebivališč, govori slovenski, ob hrvaškeji meji uže precej enako kakor sosedni Hrvati.

Hiše so snažne, več od polovice jezidanih; sob dimnjač, kakeršne se najdejo še na Pohorji, tukaj ni.

4. Zrak; vremena.

Zrak je v tem okraji precej vlažen, kar pouzročuje nekoliko Drava, ki okraj na jugu v daljavi od 7-58 km. obtaka, a po dolinah se še nahajajo močvare. Po leti in jeseni pihajo većinoma južni in južnovzhodni, po zimi in spomladi pa severni in severnozahodni vetrovi.

Vinograde skoraj na tem ali unem kraju vsako leto toča pobije.

Plohe prihajajo navadno od sv. Tomaža preko Jeruzalema.

Spomlad, ki se začenja sredi meseca sušca, je zelo vetrovna; slana osmudi često cvetje sadnih dreves in mlado popje na rozgah, dostikrat škoduje tudi meseca septembra ajdovemu cvêti.

Leto je navadno vročo in suho; jesen deževna, a časih tudi zelo lepa in ob takih dneh je trgatev zelo prijetna; po zimi večkrat sever ostro brije in sneg zapade precej globoko.

Zemljišče ima na ravni podravini za podlago prod, pesek, glino, lapor in več ali manj debele prstene plasti.

Tretje gorje ali terciarna tvorba tukajšnjih bregov in hribov je iz glinatega škriljnika, peščenca in apnenca, vmes je tudi malo premoga. Rodovitna zemlja na bregovih, ki so večinoma strmi, sestoji iz razpadenih delov podlege, iz žoltkaste, peščene glinice in iz rastlinskih ostankov. To rodovitno zemljo časih deževje poplavi, vsled tega pa postane le-ta zemlja nekoliko slabija.

5. Pridelki.

Najbolji zemljiščni pridelek je vino, ki se je uže, kakor se nekaterim zdi, tukaj pripravljalo pred gospodarstvom mogočnih Rimljanov; postalo je pred nekaterimi leti tako glasovito, da so ga prištevali najboljšim evropskim vinom.

Ker je večji del vinogradov v ormoškem okraji in ker se večinoma šipon nasaja, imenuje se tedaj „**ormoško-ljutomersko-šipensko vinsko okrožje**“, obseže pa samo ormoške vinograde v dravskem okrožji.

Najbolji vinski vrhovi so: 1. Brebrovnik; 2. Brezovčak; 3. Bresnički vrh; 4. Ciganija; 5. Cvetkovski vrh; 6. Drakšl;

7. Gomila; 8. Grofovnjak; 9. Hajndl; 10. Hermanci; 11. Hum; 12. Jeruzalem; 13. Ilovec; 14. Kog; 15. Kogel; 16. Kajžar; 17. Korački vrh; 18. Križjanščak; 19. Lahonščak; 20. Lunovec; 21. Lešniški vrh; 22. Litmerk; 23. Malevina; 24. Mihaeljevski vrh; 25. Ormoškograjščinski vrh; 26. Pavlovski vrh; 27. Plešivec; 28. Podgorski vrh; 29. Prerod; 30. Rokavski vrh; 31. Runeč; 32. Rojs; 33. Ručmanski vrh; 34. Savski; 35. Samošanski; 36. Šardinj; 37. Serof; 38. Seneški vrh; 39. Senik; 40. Senčak; 41. Sodinjski vrh; 42. Strmec; 43. Stanovski vrh; 44. Stresetina; 45. Svetinjščak; 46. Temnar; 47. Trnovski vrh; 48. Tibavski vrh; 49. Tiefenbach; 50. Veličanjski vrh; 51. Vičanski; 52. Vinski vrh; 53. Valerščak; 54. Vrablovčak; 55. Vrbanzl; 56. Zasad; 57. Zasavec; 58. Žerovinščak; 59. Žvab; 60. Tomaževčak.

Žalibog so pridelki v vinogradih slabi, ker pomanjkuje gnoja, večkratno splavljenje rodovitne zemlje, drago obdelovanje in pri velikih vinogradskih posestvih z raznimi nepriilikami spojeno viničarstvo nareja mnogo škode.

Dohodek od orala ceni se sploh samo na 10 do 20 veder. Ali kakovost je tem boljša.

Večinoma se tukaj goji šipon, čegar grozdje navadno ne gnjije in iz njega narejajo se pogostoma cibebe iz katerih se lahko dela „samotok“ (Ausbruch). Ali vendar je samotok ormoško-ljutomerskega vina, ki ni nikako manjše cene od „tokajca“, tako redek, da se malokedaj ž njim trguje.

Ormoško-ljutomerska vina so znana kot zelo močna pijača, ki je, dokler povsema ne zavre, jako sladka, potem nekoliko tet nežna in sladkoduha, pozneje pa spremeni vso svojo sladkorno vsebino v vinovico, katera sladki aroma tako prevzame, da diši iz nje samó vinovica.

Ta zelo močna pijača je pa brez razlogov v slabem glasu; pravi se, da je nezdrava, da nastopa v ude in pouzro-

čuje protin. Ta bolezen je vendar v ormoškem in ljutomerskem okraji redka, čeravno se tukaj največ popije tega vina. Starina omenjenega vina je sama premočna pijača, zbog tega bi bilo dobro ž njo popravljati slabša vina. Ker se iz tega vina lahko prireja samotok, kakor iz tokajca, storili bi vinogradniki dobro, ko bi se boljše tega posla poprijeli.

V svetovno razstavo na Dunaj poslalo je l. 1873 dva-
indvajset posestnikov „ormoško-ljutomersko“ vino. Izmed teh
dva-
indvajset posestnikov bilo je sedemnajst obdarovanih; nekaj
jih je dobilo diplome priznanja, nekaj sreberne kolajne za
zasluge in nekaj kolajne napredka.

V novejšem času, odslej kar učiteljstvo o sadjereji po-
učuje in ljudstvo na imenitnost sadjereje opozoruje, poprijelo
se je prebivalstvo s posebno marljivostjo sadjereje. Vlani
pričela se je s sadjem uže precej živahna kupčija. Na Vitani
št. Bolfanske fare prodal je posestnik Alojzij Stampar sadja
za 100 gold. ter je razven tega naredil še za domačo pijačo
24 polovnjakov jabelčnice.

Iz sliv, droži in tropin kuha se žganje.

Po dolinah so njive in travniki. Na severnih pobočjih
so temni bukovi lesovi, na ravninah proti jugnovzhodu malo
dobrav, pomešanih z borovjem, brezjem in gabrovjem. Na
severu zahodu je smereka doma.

S poljedelstvom pečajo se najbolje „dravski poljanci“
nekoliko tudi prebivalci stanujoči po ozkih dolinah. Največ
se pridela koruze; razven tega precej žita (rži in pšenice) in
krompirja. Sploh pa vrže poljedelstvo le toliko vseh pridelkov,
kolikor jih prebivalci potrebujejo za živež. Poljanci prodajajo
poljske pridelke, vrhovljani pa vino; le-ti si pa za zmeček
kruha kupiti morajo.

Na živinorejo, posebej na govedo, ne gleda se še takó,
kakor po drugih okrajih; vendar le odslej kar se je sè vso

pozornostjo poprijel nov okrajni zastop, veselo napreduje. — V podravji rede se lepi močni konji; redi pa se tudi dosti svinj za domačo rabo in v novejšem časi tudi za prodajo.

Puranov, gosi in rac je v vaseh ob Dravi, pesnici in potokih mnogo, ker imajo ondi lepo pašo in dovolj jim potrebne vode. Mnogo je tudi kokoši ter se prodaje mnogo jajec.

Tudi s čebelarstvom se prebivalci, posebno uni v spodnjem to je v izhodnem delu, precej radi pečajo. Iz strdi kuhajo sami doma „med“ ter ga točijo v poletnem časi, kar nekaterim res mnogo denarja vrže.

Divjačina je bogata na zajcih, divjih racah; redkeje so divje gosi; precej je še lisic, a malo jazbecev; rede se pa v gosposkih šumah srne, a jelenov ni več najti; zadnjega jelena so tukaj ustrelili 1852. leta ter ga pojedli na Hergovi primiciji v Središči.

Mnogo škode narejali so do leta 1870 cvetkovčanom, trgošancem in mihovčanom volkovi, ki so se vsako leto priklatali v „Otok“ kamor hodi živina omenjenih vaščanov na pašo. V navedenem letu prišla je jedna volkulja z mladiči za volom Jurija Hanželič-a (cvetkovčan) celó v vas. Med potom odtrgovala je istemu volu vedno mесо iz zadnjih nog. V istih časih pojedli so volkovi v otoku več živine.

Jerebov je mnogo. Udomačili so se tudi kraj Drave fazani. Spomladi in jeseni streljajo se tudi kljunači.

Rib je mnogo, tudi po vseh najmanjših potokih v okraju. Nad vse rib bogata je pa „Pesnica“, kjer jih spretni ribiči Cvetkovci neizmerno mnogo polove. Po zimi lovijo ribe tudi prebivalci stanujoči ob Dravi v tako imenovanih „zatónih“ (majšni dravski zalivi). Cvetkovčani so tako razvajeni ribiči, da trde: „da če en teden rib ne jedó, ne mogo se ničesar do sitega najesti!“ V postnem času, ko pridejo ribe iz Drave

v Pesnico, lové jih Cvetkovčanji noč in dan. Prodajajo pa jih potem surove in pečene ter marsikateri ž njimi toliko skupi, da lahko plača letni davek.

V Holmu in Kogu nahaja se v enakoimnih bregovih mnogo kamna za zidanje in apno. Holm ima štiri kamenokope, Kog, prav za prav, Vitan pa jednega. Trguje se večidel le z apnencem, ki baje nije slaběji od „Leitovca“.

6. Ceste-komunikacija.

Glede spajanja tega okraja z drugimi prerezuje ga južna železnica (proga: Pragersko-Budapešt) od zahoda proti jugovzhodu na 3 1/2 milje, pride v njega pod Možganjci in ide mimo postaj pri Veliki nedelji v Ormoži in v Središči zapustivši okraj in tudi Štajersko pod Središčem. Pod njej je most preko Pesnice, podgorskega potoka, Brinjage, Lešnice, Žabnjaka, Libanje, Črnca in Trnave. Pri Ormoži vije se precej daleč tik Drave.

Glavne ceste so: Velika (državna cesta) vodeča iz Ormoža v Središče in v Čakovec v Medjimurji; cesta vodeča iz Ormoža preko Mihaljevec in Kamenščaka v Ljutomer (Salzstrasse); nova okrajna cesta iz Ormoža proti sv. Miklavži, spajajoča se s središko-ljutomersko cesto in una, ki vodi iz Ormoža k sv. Tomaži, kjer se zveže s ptujsko-ljutomersko cesto.

Občinske ceste so po bregovih, posebe za deževnega vremena in spomladi, ko se sneg taja, zeló slabe.

V ormoškem okraji je c. kr. pošta v Ormoži in v Središči, potem poštni uradi v Veliki nedelji, sv. Tomaži, sv. Miklavži in poštna postaja v Mihaljevcih. Iz Ormoža v Ljutomer je vozna pošta in ide tudi telegraf.

7. Šolstvo.

Okraj ima deset šol in sicer poučuje na četrirazrednicah v Ormoži in v Središči po šest učiteljev, na trirazrednicah pri št. Miklavži, v Svetinjah in pri sv. Tomaži po 4, na dvo-razrednicah pri sv. Bolfenki, na Humu in pri Velikej nedelji po 3, a na enorazrednicah na Runeču in pri sv. Lenartu po 2 učitelja. Pod temi števili razumeva se tudi povsod dotični veroučitelj.

Prebivalstvo je novemu šolstvu prijazno in s polajšavo šolskega obiskovanja zadovoljno.

8. Zdravništvo.

Ves okraj je prilično zdrav, samó se je pokazalo v prejšnjih letih po nizkih, močvarnih krajih, kjer je slaba voda — mrzljica — katere nasledki so bili večkrat — vranični otoki, vodenica in sušica, ali sedaj je skoro povsem nehala. Tudi griža prikazuje se skoraj vsako leto, ali se nikoli jako ne razširi. V novejšem časi prikaže se tudi večkrat „davica“, ki je, posebe otrokom, zeló nevarna bolezen.

Za zdravje skrbijo en doktor vsega zdravilstva, en rano-celnik v Ormoži, eden pa v Središči; potem ena babica stanujoča v Ormoži in dve v Središči.

Živino zdraví pa en diplomiran živino-zdravnik stanujoč v Oslušovcih. Tudi dva konjederca, jeden v Ormoži, jeden pa v Lahoncih se s tem nekoliko pečata. Mrliče ogleduje v Ormoži zdravnik, drugje po farah pa za to odrejeni možje.

9. Varstvo.

Varstvo okraja je izročeno žandarmeriji in finančneji straži, od katerih je po jeden oddelek v Ormoži in v Središči.

10. Fare.

Okraj šteje sedem far, namreč: Ormož, Velika nedelja (dekanija) Središče, sv. Bolfenk, sv. Miklavž, Svetinje, sv. Tomaž in lokalija sv. Lenart v Podgorcih. Vse fare izvzemši sv. Bolfank, Svetinje in lokalijo sv. Lenart spadajo nemškemu viteškemu redu.

II. Jezik; podnarečja.

Vsi prebivalci ormoškega okraja govoré slovenski jezik, in sicer precej pravilno; le redko kje še méša kak doslužén vojak germanizme. Ob hrvaški méji in ob Medjimurji pa se govori, posebe v Središči, skorej čista „kajkavščina“. V teh krajih, pa tudi v unih dalje proti jugnovzhod, ima malo da ne vsaka vas svojo podnarečje. Le-ta podnarečja dado se razdeliti na tri različna, namreč: v središko, bolfensko-miklavževsko-ormoško (samó izhodni del ormoške fare), svetinjsko-tomaževsko-lenarsko-veliko nedeljsko (tudi v zahodnem delu ormoške fare se isto govori).

Središko podnarečje je skorej čista kajkavščina hrvaška; celo izraze za posamezna orodja, pohištvo itd. jemljó središčani iz kajkavščine; razlika je le ta, ka Središčani predzadnji zlog v besedi naglašajo ter ga močno zategujejo.

Ostali narečji ste pa le v tem različni, ka končuje prvo (bolfensko-miklavževsko-ormoško) glagole na „o“ na pr. doišo, kupio, a drugo (svetinjsko-tomaževsko-lenarčko-veliko nedeljsko) pa na „a“ na pr. priša, kupa, hoda. Razven tega še rabi prvo besedico „veli“, drugo pa „pré“.

12. Šege in navade.

(Po abecednem redu.)

1. Na Barbarino zjutraj hodijo jako zarano dečki po „malej pametivi ali Herodežu“ od enega hrama do drugega,

pa brez šib. V hišo prešedši pozdravijo: Hvaljen bodi Jezus Kristus, potem pa pravijo svojo častitko: Bog vam daj dosti piščancev, puričev, žugic itd. — Za to pa dobé jabelk ali kaj družega.

2. Na coprnice še ljudje mnogo držijo. Večer pred sv. Jurjem se z blagoslovljenim strelnim prahom strelja ter se plotovi majejo, kar baje pomeni, da istemu gospodarju nobena coprnica toliko let ne bode škodovati mogla, koliko se je zganilo kolov v ploti.

3. Na Florjanovo hodijo dečki po vasi že zjutraj ob treh k sosedom v peč kurit in dobijo za to od hišne gospodinje cvrtje.

4. Na Jurjevo dékle oziroma pastirje kravam vence okoli rogov omotajo ter na paši pójejo in z biči pokajo da je kaj.

5. Na sv. Štefanov, Ivanov večer in pred sv. Tremi kralji pójejo koledniki.

6. Večer pred Ivanjem se kuri „kres“; na ogenj mečejo „dremotko“ (kresna cvetlica Kreutzkraut) da si odpravijo za vse leto dremanje.

7. Zadnja dva dneva v pustnem času hodijo „kurenti“ po vaseh ali uže kot orači ali nosijo kokota, velbljoda, lintverna, morsko deklico ali kaj družega smešnega, zakar dobodo mesa, jajec in klobas.

8. Kadar se nevihta, hude megle bližajo, na Humu in pri sv Bolfanku zvonijo, da jih razpodé.

9. Toča ali sploh nevihta se odpravi, če se z blagoslovljenim lesom kuri.

B. Zgodovinski del.

Pogostoma izkopa naš delavec v vinogradih ali izorje oratar na polji rasne kamene reči, katere ljudstvo navadno „strela“ naziva, misleč, ka so to iste stvari, koje kakor blisk (strela) iz oblakov na zemljo padajo. — Oglejmo si pa te reči bolj na tanko in vedeli bodemo, da niso nič družega, nego prosta orodja, na pr. kladiiva o. d. Č. g. Slekovec, bivši kaplan v Središči nabral je v okolici središkej pred vsem v Salovcih več enacih reči ter jih poslal v Gradec v Ivanišče. Živeli so tedaj tod nekedaj ljudje, kateri še kovin niso poznali ter kamen mesto njih rabili. Ime tega naroda sicer ni še določeno poznano, vendar ga imenujejo nekteri zgodovinarji „Iberi“, ki so prišli bajé iz vzhodnih krajin. Živeli so v zemeljskih duplih, oblačili se v obleko iz kož divjih zveri, sešitih z ličjem in s živalskimi črevi, a hraneč se od divjačine. Ognja še poznali niso ter vsled tega tudi mesa niso kuhali, nego so surovo ali pa osučeno používali. — Prejšnje prebivalce pregnali so pozneje drugi najbrž „Kelti“ imenovani, prišedši tudi iz Azije. Govorili so čisto drugačen jezik nego Iberi (jezik Keltov še dandanes kacih 500.000 Ircev govori). Kelti poznali so že železo in druge kovine, stavili so lesene bajte, najraje v močvirji na tako imenovanih stolpik. Pozneje so rabili tudi bron. Drugi zgodovinarji pa trdé, ka so Kelti prišli iz Galije v letih 400 do 336 pr. Kr. ter tukaj našli

že Slovence, kateri so se jim deloma umaknili nazaj čez Kar-pate v sedanje Poljsko, zahodno Rusko in Galicijo; le nekaj jih je še ostalo v sedanjih naših krajih med novo prišlimi Kelti. Tako trde nekateri zgodovinarji, vzlasti naš Trstenjak in česki Šafaržik. Na tak način bili so tedaj že takrat Slo-veni zeló pomešani s Kelti in tedaj že prej tod stanovali ka-kor so prišli Kelti v naše kraje in potem takem bili bi naši prednamci (Slovenci) prvi znani stanovniki štajerske zemlje.

Toda že kacic 30 do 40 let pr. Kr. prišli so v naše kraje Rimljani, ker na vzhodnej strani našega okraja se še nahajajo dendenes sledi rimske ceste, kojo ljudstvo stara cesta ali ajdovska pot naziva in ki je vodila iz Ptujja mimo Ormoža, Holma, skozi Šalovce in Godenince v Strigovo. Tudi čez „staro cesto“, na meji ljutomerske in svetinske fare je šla rimska cesta. A Rimljani niso dolgo gospodovali na našej zemlji. Za časa preseljevanja narodov, ki so ga prouzročili divji Huni, bivali so tukaj za Rimljani zahodni Goti, ki so prišli semkaj leta 378. Leta 379 razdrli so že Ptuj ter tukaj ustanovili arijansko škofijo. Toda tudi zahodni Goti niso dolgo gospodarili v Panoniji, h katerej je namreč spadalo tačas ozemlje okraja ormoškega, ker uže leta 448 pr. Kr. razsajal je tod kruti Atila, kralj Hunccev. Po njegovej smrti razrušila se je hunska moč in od zdaj prihajali so od severa grmanski narodi. Longobardi prišli so iz Česke in Sasse tu sem v letu 550, a ti so bili okoli leta 568 od nadležnih roparskih Avarov ali Obrov pregnani, šli so namreč v Sedanjo Tirolsko in go-renjo Italijo. Na njihovo mesto prišli pa so Slovenci iz zakar-patskih dežel, kamor so se leta 400 do 336 pr. Kr. umaknili Keltom. V letih 568 do 570 so tedaj se stalno naselili pri nas Slovenci ter našli tu vže nekoliko svojih bratov in od te dobe stanujejo še v naših krajih Slovenci dendenes. — Noben sovražnik jih ni več pregнал, če tudi podjarmil. Sosedni na-

rodi, v zahodu Franki, v vzhodu pa Obri, pa so jih vedno mučili; Slovenci imenovali so te svoje sovražnike pesoglavce, ali pesjane. Nekoliko časa so imeli Slovenci svoje lastne vladarje, od katerih je bil „Samo“ najmogočnejši, vendar so kmalu prišli v oblast nemških Frankov. Okoli leta 900 pridri so semkaj Madjari, ki so pa bili za kacic 60 let pozneje od Franko-Nemcev zopet premagani; pa vendar je ostalo vse ozemlje, ki ga obsega sedanji ormoški okraj lastnina Madjarov. Pozneje jih je Friderik Ptujski (I.) premagal in jim odvzel vso krajino, kjer so sedaj fare: Velika nedelja, Ormož, Središče, št. Wolfgang, št. Miklavž in Svetinje. Ta kraj je spadal od leta 1199 k Štajerskeji, vendar ga je Leopold VI. Babenbergovec pustil v rabo in korist ptujskim grofom; toda že prihodnje leto 1200 daroval ga je ptujski Friderik nemškemu viteškemu redu, ker mu je bil le-ta v boji zoper Madjare zelo na pomoč. V letu 1254 pride vsa Štajerska zopet v ogrsko oblast, toda že čez šest let po bitki pri Kressenbrunu, kjer je Otokar česki Madjare premagal, dobi jo ta v svojo last in po njem Habsburžani. Od zdaj ostali so ti kraji vedno v lasti teh vladarjev, le enkrat so še obiskali jih Madjari ter jih pod kraljem Matjažem l. 1480 celó zasedli, vendar po Matjaževi smrti bil je mir pred njimi.

Leta 1396 pridri so v naše kraje divji Turki, ki so nadlegovali slovensko zemljo skozi cela tri stoletja. Leta 1479 prišedši od Nedeljišča, opustošili so ta kraj do Ptuja. Leta 1542 razdjali so Središče z gradičem in mesto Ormož. Vojskovodja Slovencev bil je 1493 „Jakob Cekelj“, posestnik Središča, Ormoža in Borla. Leta 1483 niso samo oropali Turki našega kraja, ampak odgnali so od tod še veliko ujetih kristjanov.

Zelo hudo razgrajali so Turki v ormoškem okraji tudi l. 1605, ko so oropali in oskrunili farno cerkev v Ormoži.

Druga velika nadloga za naš okraj, posebe pa za izhodno stran, bili so

Krucci.

Meseca svečana leta 1704 prihrulo je iz sosedne Ogrske v velikih tropah „Krucev“, ki so se deloma na srediških, deloma pa na šalovskih tratih utaborili. — Od tod hodili so oboroženi s puškami, sabljami, nekateri so tudi imeli samó natakne kose in gnojne vile ali sekire na drogovih, po vseh naših krajinah na rop. Veliko tadanjih prebivalcev v teh krajih iskalo si je zavetja celó pod Pohorjem v starodavnih Rušah. Uni pa, ki so Kruce doma počakali, morali so njim naropano blago (največ vina iz ljutomersko-ormoških goric) v njihove tabore voziti. Še le, ko so že skoraj ves kraj oropali, pregnali so jih vrli Hrvatje, katere sta Balfy in Rabatta iz Ptuja pripeljala.

Kakor v dobi turških vojn, pokazalo je tudi za časa razsajanja divjih Krucev naše ljudstvo dokaj junaškega poguma, o čemer nam priča sloviti „babji klanec“, kjer so nekoč slovenske žene pobijale turško divjad, kakor tudi pozneje naši kmetje pod vodstvom župnika miklavževskega proti oholim Krucem. Leta 1809 prišli so v naše kraje tudi

Francozi.

Nastavljeni so bili ob ogerskeje méji, tija do Svetinj. Še zdaj živeč 88letni starček „Šef“ po imenu, pravil mi je, ka je bil ravno takrat njegov oče ondi učitelj in mežnar. Le-ta Šef je takrat imajoč 11 let moral v Farovžu trem francoskim oficirjem, ki so pri g. župniku stanovali, dvoriti. Pravil mi je tudi, ka je isti župnik, ki je bajé dobro francoski znal, francoze naprosil, da so odrinili iz naših krajev!

Največ nevolje s Francozi so imeli Središčanje. Le-ti morali so njim prepustiti svoja stanovanja, živino in sploh vse imetje, dokler jih ni bila volja odriniti iz naših krajev.

Zelo veliko trpeli so prebivalci ormoškega okraja, posebe uni ob Dravi, leta

1848.

V tem nemirnem letu je po celej Avstriji več ali manj vrelo. — Madjari so začeli takrat proti slovenski meji tiščati pod poveljništvom obersta „Percel-ja“; njemu nasproti postavil se je general „Nugent“ s 10.000 cesarskih vojakov, ki jih je zbral med Ptujem in Ormožem. Percel je sicer zagotavljal Štajarce, ka se njim ni ničesar bati; Središčanom je celo pisal pismo (3. novembra), pa vendar je že 8. novembra prekoračil mejo. Že ob 4. uri v trdeji temi je tiho peljal svojo krdelo skozi Središče in Obrežje pod Holm. Nekateri pa so trdili, ka Percel ni šel skozi omenjene vasi, nego peljal ga je in njegovo krdelo nek ovaduh skozi Hraščico-šumo na severni strani od omenjenih vasi. — Tudi Ormož se ni mogel braniti, le nekoliko vojakov se je utaborilo v ormoški šoli. V Ormoži so Madjari ropali, da je bilo strah; česar ni mogel več trebnh sprejeti, to so odnesle spremljevalke Madjarov in cigani, še celo nekateri Ormožani so njim morali pomagati. Na južno-zahodni strani Ormoža postavili so Madjari svoje topove našemu vojaštvu, ki se je na Hajndl-nu hitro zbralo, nasproti. Bitev ni dolgo trpela; že za nekoliko ur so Madjari odnesli pete in se zopet vrnili od koder so prišli.

Od tistega časa žive prebivalci ormoškega okraja v miru.

Razven teh nadlog bilo bi še vredno navesti kužne bolezni, lakoto in pomor; ker pa te nadloge niso po vsem okraju ob enem onesrečevale prebivalcev, nego le po posameznih farah, navedle se tedaj bodo na dotičnem mestu.

C. Krajepisni del.

Ormož.

Kedaj se je ormoška ljudska šola osnovala, ni možno dokazati, gotovo morala je biti precej dolgo časa, ker mesto je utemeljil Leopold II. že v 12. stoletji? ali večkratni požari, naváli divjih Madjarov, Turkov in v novejši dobi Krucev, so mesto pogostoma nadlegovali in vsled takih pustošenj izgubila so se vsa pisma, katera bi nas mogla poučiti o postanku šole.

O zidanji in poznejem razširjenji prvega šolskega splotja, stoji v farni kroniki to-le zapisano:

„Tukajšnja farna šola bila je l. 1803 zidana in sicer iz pokopališčnega prej okoli cerkve stoječega, potlej odstranjenega zida. Leta 1825 bila je povečana in jej pridejano eno nadstropje in tako je še sedaj 1840. lepo in močno!“

Šolo dale so zidati natečajoče se občine, a snov od pokopališčnega zida jim je podaril brž ko ne nemški viteški red kot zaščitnik cerkve in šole.

S početka bila je šola enorazredna, od leta 1825 dve, od 1872 tri in od 1878 četirirazredna. Leta 1875 začelo se je poučevati o ženskih ročnih delih, a 1877 odprl se je nadaljevalni gospodarski tečaj. Poučuje se v obeh deželnih jezi-

kih in sicer oskrbljujejo pouk 1 nadučitelj, 1 učitelj, 2 podučitelja, 1 veroučitelj in 1 učiteljica ročnih del. Šola se močno obiskuje; leta 1885 obiskovalo je 327 učencev, od katerih je bilo za šolo godnih 261 in sicer 167 dečkov in 163 deklic iz ormoškega šolskega kraja, ostali pa iz sosednih šolskih krajev.

V ormoški šolski kraj spadajo sledeče občine: 1. mesto Ormož z dvema predmestjima in Dobravo; 2. Hardek; 3. Pavlovci; 4. Pušenci; 5. Litmerk in neki del iz Lešnice in Libanje.

Mesto Ormož, občina, sedež in ime okraja, leži na levi dravski obali, med železnico in nje se tikajočim bregom, nekaj še na njem, na katerem je tudi ormoški grad.

Železnična postaja je 10 minut vzhodno od mesta na mali ravnici. Ta prostor je poprej Drava oblivala, a ko se je delala železnica, bil je navožen, zravnčan in z drevjem nasajen. Kolodvor ormoški je od velikonedeljske postaje $\frac{3}{4}$ a od središke 2 uri oddaljen. Preko Drave, v kateri je tukaj nekoliko otokov, je brod.

Mesto ima 31.913 hkt. lastnega zemljišča.

V Ormoži je vsako soboto mali sejm in razven tega vsako leto 5 živinskih sejmov in sicer na cvetni petek, dne 25. majnika, v pondeljek po Jakopovem, 21. septembra na Matejevo in 11. novembra na Martinovo.

Da je na mestu, kjer je sedaj Ormož, bila že za rimskih časov postaja vsaj „branik“, pokazujejo okoli mesta ležeči mali holmci, tukaj vodeča rimska cesta in rimski novci od cesarja Maximina Tračana, kateri so se okoli leta 1840 našli, ko se je predelaval grad.

Slovensko ime Ormož, latinski „Ormusdinum“ nastalo je kakor je zapisano o mestnem arhivu, in imena nekedanje tukajšnje vasi „Hollermuess“, razprostirajoče se okoli „branišča“, iz kater besede se je sčasom v slovenskem jeziku

izvajalo „Olermuežd“ in naposled Ormuž; ali kedo more to dokazati? ¹

Učeni Davorin Trstenjak mēni, da Ormož izhaja iz nemške besede „Armenhaus“, češ, da so tu najprvo nemški križniki postavili „bolnišnico“. Izvir te besede je težko do-
ločiti.

Leta 1199 potolkel je tukaj drzne Madjare hrabri Fri-
derik I. Ptujski in njim vzel vso okolico od Velike nedelje
dol do ogerske meje; podaril je to krajino leta 1200 nem-
škemu viteškemu redu, kateri je postavil to mesto, ga utrdil in
imenoval Friedau, ker tukaj je bil kruti Madjar premagan in
tedaj mir sklenjen.² Anton Krempelj pa pravi v svojej „do-
godivšini“, da je takrat po končanem boju stopil nekedo med
tukajšnje prebivalce ter njim zaklical: „Ori mōž“ in od tod
je baje nastala beseda „Ormož“. Pred nekoliko desetletij
videle so se še čvrste zidine, od katerih so še sedaj slabi
ostanki v mestni grabi.

Na vzhodnih vratih je še sedaj mestni grb, trdo stra-
žišče, katero obsevata mesec in solnce, v kamen ysekano.
Pod le-tem grbom bila je četirioglata, kamenita plošča vzdana
in na njej ta-le napis:

„Diese alte Stadt ist in Gotteshand,
Friedau ist sie genannt.
Von vorrichten Zeiten wol bekannt. 1635.“

¹ Tudi mesto se je svoje dni imenovalo: Holermus. To pričajo listine
v deželnem arhivu od l. 1322 štev. 1909 in od 25. maja 1323, kjer je na-
veden kot priča: „Richter von Holermus“. M. Slekovec.

² V sporoki Ladislava Pethe-ja, ormožkega graščaka od dne 4. nov.
1617 nahaja se sledeča točka: „Das Gueth Ormosd, so man nun wegen
des daselbsten Zähl-ischen geschlossenen Friedensschlusses allda in Steier-
markh Fridau neunt, mit dessen Appertinentiis meinem jüngerem Sohne
Stephan.“ M. Slekovec.

Ta kamen se je izgubil in ni se znalo dalje časa kje da je, dokler se ni našel 1878. leta v gradu pri Veliki nedelji, od koder so ga nazaj prinesli in shranili v ormoškem rotovži.

Leta 1530 morali so vsi odrasli moški iz okolice dve milj daleč vsak 4 dni v roboto, da bi mesto zavarovali zoper napade Turčinov, ali vendar so Turki leta 1532 Ormož sežgali. Vsled ukaza od dne 19. majnika leta 1540 morali so okoličani mesto obdati in utrditi z novim zidom in zbog tega razširila se je med ljudstvom misel, da je Ormož bil nekedar jako veliko mesto. (Hirsch trdi, da 30 km. daleč na okrog) L. 1487 so mesto užgali cesarski vojaki in oblegali grad — a kralj Matjaž jih je zopet odpodil. Leta 1605. oropali in užgali so Ormož Turki.

V mestu samem je 59 hiš in 490 stanovnikov, v gornjem predmestji 34 hiš in 280 stanovnikov, v dolnjem predmestji pa 36 hiš in 230 stanovnikov in v Dobravi 16 hiš in 120 stanovnikov. Skupaj ima mesto Ormož 539.925 hkt. površnosti, na kateri je 129 hiš in 1130 stanovnikov.

Tukaj je sedež c. kr. okrajne sodnije, c. kr. davkarije, c. kr. poštnega in telegrafskega urada z nabiralnico za poštno hranilnico, žandarmske postaje, finančne straže, merstva za sode, enega bilježnika in dveh odvetnikov, doktorja vsega zdravilstva in enega ranočelnika, okrajnega zastopništva, okrajnega in krajnega šolskega sveta, ljudske šole in župnijskega urada.

V mestu je več uradov: Podružnica c. kr. štajersko deželne gospodarske družbe, okrajno učiteljsko društvo z okrajno učiteljsko knjižnico, mestna hranilnica, c. kr. poštna hranilnica, slovenska posojilnica, katoliško političko društvo „Sloga“, Čitalnica in društvo ognjebrancev.

S časom kani se ustanoviti muzej.

Bolnišnico za 6 moškov in 6 žensk ustanovila je nekdanja ormoška gospodska.

Mestna fara sv. Jakoba v Ormoži je fara nemškega viteškega reda v okrožji Velike nedelje, pod dekanijo veliko nedeljsko v lavantinski vladikovini ter šteje 2517 stanovnikov v vaseh (občinah) Ormož, Frankovci, Lopošice, Fušenci, Holm, Hardek, Pavlovci in Litmerk z lesničkim vrhom in Libanjo.

Cerkev dali so gospodje nemškega viteškega reda sezidati v 13. stoletji in sicer je bila, kakor ljudstvo pripoveda, stranska kapela tedanja cerkev, katere oltar in „arca sanctissima“ pričujeta pravo gotiško stavbo.

V tej cerkvici služil je mešo en duhovnik in kakor enakoglasni napisi svedočijo, bila jej je sedanja sv. Jakobu posvečena cerkev že leta 1271 prizidana, tudi z eno „arca sanctissimi“.

OzidANJI in tudi o poznejem časi ni mogoče izvedeti nič zanesljivega, ker bilješke farnih oskrbnikov segajo samo nazaj do leta 1621.

Med raznimi plemenitniki, kateri tukaj počivajo pred ogromno kameno ploščo, je Jakob Cekelj pl. Keventh ali Künd gospod ormoški. Ta Cekelj, katerega je ogrski kralj Matjaš Korvin, ko je imel Štajersko v svoji oblasti, postavil za namestnika v Ptuju in Radgoni, bil je njegov najboljši vojskovodja.

Ko je pa kralja Matjaža l. 1490 pograbila na Dunaji smrt, pristopil je k cesarjevi stranki, postal lastnik Ormoža in Borla in se za Friderikovega naslednika, cesarja Maksimiljana kot pogumni poveljnik štajerskih Slovencev bojeval proti Turkom in bil povzdignjen v viteški stan. Umrl je v Soboti na Prekmurskem na jesen l. 1504. Oporoko je napravil pred Jernejevim t. l. On je za ormoški okraj imenitna zgodovinska oseba.

Leta 1495. ustanovil je Cekelj frančiškanski samostan v pomoč slovenskim faram v okolici. Red sv. Frančiška bil je tukaj uveden leta 1504., samostan 1786 od cesarja Jožefa II. zatrt in 4. oktobra 1798 za 2000 gold. prodan.

Farna mestna cerkev je zmes gotiškega in romanskega sloga. Stranska kapela (prva cerkev) in presbiterij sta v gotiškem, a ladija in zvonik v romanskem slogu. Nad zakristijo je oratorij in nad staro kapelo bil je tudi oratorij leta 1874 narejen.

V cerkvi je pet oltarjev, ki pa niso posebnega. Leta 1869 bila je cerkev zmalana. Akademski slikar Jakob Brollio iz Gemone jo je zmalal na apno. Med slikami so najbolj imenitne: Poslednja večerja, "po slavnem Leonardu da Vinci, „Jezus na ojski gori“ in „ladjica sv. Petra.“

V prejšnjem časi bilo je v presbiteriji 6 gotiških okenj, ali od teh so tri za velikim oltarjem zazidali, vsled češar je cerkev mnogo izgubila od svoje lepote; ostala tri okna so malana in na njih napis:

„Spomin dragega soproga, starišev in predstarišev posvetila Henrieta baronica Werner, rojena Friedau leta 1874.“

Nove orglje, katere je Lenart Ebner, orgljar iz Maribora, naredil leta 1868 imajo 16 spremov, kateri pa se ne skladajo s pihali.

V zvoniku je pet neubranih zvonov.

Bivši mestjan Anton Kager je leta 1850. za novi veliki zvon poročil 1000 gold. Ta svota je z obrestmi znatno narastla in bržkone bodo se s časom spravili novi zvonovi.

V zvoniku je nova ura, ali nezanesljiva, ker jo veter kvari. —

Opomnje vredna je tudi stara mešna oprava iz svile sè

zlatom in srebrom zarobljena, katere se duhovništvo poslužuje samo po velikih praznikih.

V prejšnjih časih imela je cerkev svoja glasbila, od katerih še sta sedaj dva lepa talambasa.

Na vnanji strani zvonika je turška glava z na široko odprtimi ustmi, na drugi strani na cerkvi pa deviška ženska podoba držeča z obema rokama jabelko pred usti. Na ti podobi naslanja se med ljudstvom pravljica, da je, ko so Turki privedjali v mesto, neki paša zasledoval županovo hčerko, ki je ušla v cerkev in v nji postala žrtev njegove divjosti.

K ormoškemu gradu v občini ormoški hiš. števil. 1., ki stoji na levem precej visokem dravskem bregu in je sedaj lastnina baronice Henriete pl. Werner, rojene Bauer iz Ormoža, spada posestvo, ki meri 574.425 Ha. Grad je jako prostran in ima zvonik z hodnikom, od koder se na vse strani jako lep razgled podaje.

Proti vzhodu vidiš prelepo hrvaško planjavo, iz katere se mesto Varaždin sè svojimi zvoniki kaj ponosno vzdiguje. Ob straneh spremljajo omenjeno planjavo krasni hribovi z mnogimi gradovi. Jzsa teh bregov pa se vzdiguje ponosna Ivansica proti sinjemu nebu. Dalje proti zahodu vidiš zavrčke gorice, za katerimi stoje po vrsti strmi Donati, krogljasti Boč in mogočno Pohorje. — Proti severu se zemljišče do ormoško-ljutomerskih goric le neznatno vzdiguje.

Lastniki ormoškega gradu bili so nekedaj enakomnega rodu. Od teh so znani: „Wulfing 1331, Friderik ormoški 1363 in Bernhard ormoški.“ Teh nasledniki pa so bili: „Chelzen, Nidau, Weisbriach, Herberstein in že imenovan Cekej in njegovi potomci potem Ladislav Pethe de Hethes in njegov sin Stefan. V letu 1710 je podedovala Ormož grofinja Saurau, po njej Jožef grof Galler, Jožef grof Königsacker, c. kr. državni dvorni svetovalec (1744) potem Ludovik grof Welsersheimbski

(1764) potem njegov pasterk Leopold, državni grof Königsacker (1773), ki je leta 1805 grad in imanje Jožefu Bauer (ta je bil pozneje v viteški stan povzdignen) prodal v čegar rodu je še zdaj.

Leta 1848. 8. novembra bili so v Ormoži ogrski vstaši, kar je že bilo omenjeno, omeniti še le moramo, kar je o tem v šolski kroniki zapisano: „8. novembra 1848. vdrli so Ogrji v šolo, uničili šolski arhiv in umorili v šolske sobi (v sedanj. 4. razredu) dva avstrijska vojaka od Perettovega polka, tri so pa ulovili; takrat je bila šola enaka mesnici.“ —

Če potujemo iz Ormoža po velikej cesti proti izhodu, pridemo za pol ure, namreč za vasjo Pušenci, v drug šolski kraj, ki pa še vendar spada v ormoško faro. Le-ta šolski kraj imenuje se :

Hum (Holm).

Šola in cerkvica stojite na 302 m. visokem iz sredine šolskega kraja uzdigajočem se in od vseh strani osamljenem hribcu. Ta šolski kraj z dvorazredno ljudsko šolo, ki ima 203 šolo obiskovati dolžne dece in sicer 88 dečkov in 94 deklic, je sedaj samostalen; cerkvica, posvečena sv. Ivanu Krstniku, je pa podružnica farne cerkve ormoške.

Prva šola stala je ondi, kjer stoji sedaj mežnarija oziroma viničarija cerkvenih goric ormoških. Lastnica istega vinograda bila je do leta 1788 neka ženska, ki ni imela sorodnikov. Sporočila je tedaj omenjen vinograd ormoškej cerkvi, misleča, ka jo dobode ormoško duhovništvo v porabo. Ker pa je ormoška cerkev nemškega viteškega réda, sporočila je tedaj omenjena žena svoj vinograd le-temu.

V tej viničarskej koči oziroma mežnariji začel je poučevati 11. den decembra 1814 ormoški kaplan Peter Polič ter je hodil do 1. maja 1815 izvzemši nedelje in zapovedane

praznike den za dnevom v Hum otrok poučevat. Vsled njegovega priporočila bil je potem 1. maja 1815 Ivan Arbeiter kot učitelj nameščen; kaplan Polič pa je dobil od vlade in knezoškofijstva dne 8. febr. 1816 lepo pohvalno pismo.

Ivan Arbeiter bil je bajé izvrsten učitelj. Od vseh krajev imel je učence pri sebi, da jih je privatno poučeval; prekosil je bajé celo ormoško šolo.

Ker pa je šolsko poslopje začelo razpadati, moral se je tedaj Arbeiter umakniti, si stanovanje in sobo za poučevanje drugod najeti ter ondi poučevati. Takó je poučeval n. pr. v hiši šte. 6. in v hiši šte. 57. takó dolgo, dokler niso postavili občani s pomočjo nemških vitezov novega šolskega poslopja (1822).

Od tistega časa pa se je število šolo obiskavajočih otrok takó pomnožilo, da so morale občine postaviti novo šolsko poslopje za dva razreda (1885).

Pouk oskrbujejo sedaj: 1 nadučitelj, 1 podučitelj, 1 veroučitelj iz Ormoča in ena učiteljica ročnih del.

Šolsko obiskovanje je v obče povoljno.

Cerkev.

Prvi slovenski seljaki v tem kraji so bili krivoverci, častili so solnce. 21 dne junija zažigali so po noči solncu na čast na hribih velike ognje. Le-ta šega se-je vzdržala še do dandanes pri nas, samó ka v drugem pomenu; mi zažigamo krese na čast sv. Ivanu, ki je luč svete vere, ne pa solncu.

Potem, ko so se prebivalči tega kraja pokristijani li, postavili so njim mešniki na mestu, kjer stoji sedaj cerkev, — podobo sv. Ivana Krstnika, kamor so hodili verniki ob svetkih molit, ker takrat še ni bilo drugje cerkve, kakor pri Veliki nedelji in v Ptuji.

Cerkev postavil je v letu 1611 takratni lastnik ormoš-

kega gradu „Vladislav Pethe de Hethes,“ ktero je 29. dne avgusta istega leta Veljko-Varadinski škof Niklav Mikoci, sô-sorodnik Pethejev, blagoslovil. Zidana je v romanskem slogu. Leta 1860. je bila ponovljena ter 8. septembra istega leta zopet blagoslovljena.

Majhne orglje, sčer brez pedala so zeló glasne in se strinjajo s pihali. Trije zvonovi so lepo ubrani ter so, kakor ljudstvo trdi, še posebej v brambo proti toči blagoslovljeni. Če se približuje huda ura, se s temi zvonovi zvoni, in sicer takó, da bijó kemblji le po enej strani. V tej veri še ljudstvo bolje potrjuje le-ta izjema, da nikedo ne pomni, ka bi bila toča na Humu pobila, če se je o pravem času zvoniti začelo (!).

V prejšnjih časih so mrličé pokopavali okoli cerkve, sedaj pa imajo pokopaljšče posebej, blizo velike ceste. —

Pet let, t. j. od leta 1788 1. maja do 1793. 3. marca bila je bila humska fara samostojna ter so spadale k njej občine: Hum, Frankovci, Krčevine, Lopršice in Šalovci z 2000 ver-nikov. V letu 1793. ko je bil imenoyan duhovnik od tod pre-stavljen k sv. Lenarti, drugega duhovnika pa ni bilo moči dobiti, razdružila se je zopet ta fara, in sicer takó, da je dobila vasí: Frankovce, Lopršice, Hum in pol Krčevine or-moška, drugo polovico Krčevine miklavževska, Šalovce pa sre-diška fara.

Do leta 1870. se je služila v humski cerkvi večkrat v tedni sv. meša; po nedeljah in praznikih popoldanja služba božja, a sedaj se služi meša v tej cerkvi le redko, večer-nice so pa vsak mesec po enkrat.

O preteklosti izvêmo iz šolskih listin in koščeka per-gamena u velikem oltarji s zgodovinsko črtico, to-le:

„Pred veliko, veliko leti še ta kraj ni imel toliko pre-bivalcev. Polja na severo-zahodnej strani imenovanega „Krče-

vine“ ni bilo, temuč obrasten je bil ta kraj z gostim starim drevjem; isto tako bilo je na Humu. Le o vasi „Frankovci“ se govori, da je že od davnih časov. Ustna poročila so nam celó ohranila čudezno, se vé da maloverjetno dogodenco, namreč: da bi si bil neki kralj frankov v tej vasi kupil konja! Po istem (frankovskem) kralji da bi se vas imenovala „Frankovci“.*

Na severo-zahodnej strani; kjer se sedaj razprostira lepo polje Krčevine, bila je nekaj velika šuma, v katerej je imel tolovaj „Hapša“ s svojimi tovariši bivališče in sicer v sedaj Andraž Praprotnikovej šumi, ki je z ozirom na ostale Krčevine majhna nižava. Ondot je vodil omenjen tolovaj jahaje na konju „zelencu“ svojo armado na rop na vse strani, dokler ga ni ugonobil en oddelek konjikov, ki je bil poklican iz Gradca. V šumi imenovani „kravjak“ pri apnenem mostu bil mu je konj „zelenko“ ustreljen. Hapša pa se je udal od svojega konja slovo jemaje z besedami: „Oj zelenko! ko ti ne bi bil ustreljen, ne bili bi naju ujéli!“

Krčevine so sedaj lepo polje, kjer posebno lepo žito raste. Semkaj, kakor stari ljudje pravijo, so hodile nekedaj „morske deklice“ (vile) pšenice plêt. Iz Huma so jih gledali ljudje. Gospodinje nosile so njim jesti. Hrano polagale so na pripraven kraj, potem pa so se morale odstraniti. Morske deklice so se hrane poslužile, po dokončanem obedu vse lepo pripravile kakor so našle ter šle zopet na delo. Gospodinja pa je potem prazno posodo odnesla. Pozneje, ko so naredili čez Krčevine cesto in ko so vozniki po Krčevinah vozarili ter z biči zeló pokali, odšle so morske deklice za vselej; Krčevine pa od tedaj baje niso več tako rodovitne (!).

* V listini od dne 1. novembra 1486 imenuje se: Krennkendorff — isto tako še do konca 18. veka.

Šolski okraj.

V humski šolski kraj spadate občini Hum s Krčevinami in Frankovce z Loprčicami.

Šola stoji v občini Hum. Imena te občine nam pač ne treba izvajati; saj stojé vse hiše te občine v znožju Huma in na Humu (Holmu, hribu). O Krčevinah smo pa že povedali, da so bile nekedaj obrastene z gostim drevjem, katero se je pozneje izkrčilo (izkopalo, odstranilo). Od tod imajo tedaj Krčevine svoje ime.

Hum za sé ima 79 hiš, v katerih stanuje 378 ljudi (162 moškega spola 216 pa ženskega).

Vzhodno od Huma leži občina Frankovci z Loprčicami.

O imenu vasi Frankovci smo že govorili; treba nam je še le omeniti, da ima 40 hiš, v katerih stanuje 265 ljudi in sicer: 127 moškega 138 pa ženskega spola.

Vas Loprčice je pa dobila svoje ime po sv. Ruprehtu (Loprtu), kateremu je bila nekedaj v tej vasi stoječa kapela posvečena; takó trde namreč Loprčani.

Verjetneje je pa, da je bil „Loprt“ glavar zadruga Loprčice ter je dobila vas po njem svoje ime, kakor je to bilo pri drugih vesnicah; kajti o loprčkej kapeli nam nikedo ne more kaj povedati. Ta vas ima 43 hiš s 271 prebivalci in sicer 129 moškega, 142 pa ženskega spola.

Zemljepisni del.

Če si hočemo humski šolski kraj, ki meji na severu s svetinjskim in miklavževskim na vzhodu s središkim na jugu ob Dravi s petrijanskim in na zahodu z ormoškim šolskim krajem, ogledati, najbolje storimo, če se podamo najpoprej na Krčevine, kamor nas pripelje cesta, vodeča od velike okrajne ceste v Pušencih v severnej meri v polukrogu proti sv. Mi-

klavžu. Lepo urejeno polje krčevljanjsko nam bode dopadalo, sicer smo o njem že govorili, ali slab utis bode na nas naredil Hum, čegar severno stran si tod najložje ogledamo. V znožje in skoraj polovica severnega rebra je hudo razdrapano; kajti ondi izkopal se je že dokaj „apnenca“, kakor tudi zidnega kamna. Le zgornji del omenjenega rebra je obsajen z vinsko trto. Ko pridemo do okrajne ceste vodeče iz Ormoža k sv. Miklavži, ki pride iz pavlovske grabe na krčevljanjsko cesto, nas pelje druga cesta, ki tudi omejuje šolski kraj v vzhodnej meri, proti Humu. Le-ta cesta postaja čemdalje tem slabejša, dokler ni vsa obrastena s travo in dokler se ne skrije zadnje znamenje voznega kolesa. Le-ta kraj imenuje se „Hudošanji“. To ime dali so mu nekedaj vozniki, ki so po opisanej slabej cesti vozarili. Sicer je pa ta kraj jako prijeten. Trstenjakovi v Hudošanjih gotovo ne bi z nikomur menjali. V Hudošanjih tekla je zibelka četirim možem, katerih imena, posebe dveh, so slavnoznana. Prvemu Davorinu Trstenjaku, ki je sedaj ravnatelj meščanskej šoli v Karlovcu, ta je že spisal mnogo knjig za šolo in dom. Drugemu Antonu Trstenjaku, ki je urednik „Slovana“ in Bog si ga vedi kaj še vse v Ljubljani. Tretjemu Francetu Trstenjaku, katerega je hudobna smrt pokosila ravno, ko je postal učen profesor in četrtemu Jakobu Trstenjaku, kateri je ostavil „Slovensko“ ter šel hrvaškej mladeži vlivat učenost v glavo.

Hudonošanji so v znožju Huma. Od tod jo tedaj lahko vdrapnemo, ne da bi se jako utrudili, na Hum, od koder se nam podaje nepopisljivo lep razgled na vse štiri strani sveta. Hum bode se nam videl, če ga opazujemo iz najvišjega mesta pri starej šoli, ali pa iz zvonika, kakor rak, čegar rep in telo je severo-izhodni del, kateri proti „Humci“ vedno nižji postaja, a škarnjici pa dve panogi, v kateri se Hum pri starej šoli razcepi ter greste: desna najpoprej proti večeru

pri Pekliču pa se obrnê proti jugu in leva, ki se raztezuje v južnej meri, dok ne preide v Kravjaku v neznatno plan.

Na vzhodnem vznožju Huma stoji kakih 8 hiš, katere so občuvane vseh silnih vetrov; zato pa isti posestniki pravijo, da so v „Kitajskem“.

V Kitajsko pridemo po katerekoli meji med vinogradi; odonot pa skozi „mujcekov klanjec“ na veliko okrajno cesto. Če gremo nekoliko korakov po okrajnej cesti v južnej meri, pridemo do občinske ceste, katera nas pelje na levo od okr. ceste skozi „Kravjak“ v vas Frankovce.

Vas Frankovce leži v nižavi takó, da najdeš ondi skozi celo leto več blata nego prahu. Ni tedaj čuda, da so si izvolili Frankovčani „žabo“ za grb.

Frankovčani so večjidel kmetje. Značaja so trdnega ter imajo zeló podjetnega duha.

Hiše stojé tik jedna poleg druge; le hiša frankovskega veseljaka „Lukmana“ stoji na samoči, kajti ondi bil je bajé nekedaj, kakor ljudstvo trdi, franciškanski trg.

Iz Frankovec pelje občinska cesta v severnej meri skozi Loprčice zopet na veliko okrajno cesto.

V južnej meri od Frankovec, to je ob Dravi, imajo Frankovčani in Loprčani lepo polje, ki njim prinaša dokaj koruze in krompirja.

Omeniti še imamo dveh potokov, ki primakata poljem humskega šolskega kraja. Le-ta dva sta: Račjak, ki priteče iz Krčevin na južnej strani Huma skozi Kravjak ter se izliva v Dravo; drugi je Libanja, ki pride iz miklavževske fare, teče na severo-vzhodnej strani okoli Huma ter se izliva na obreškem polji v Dravo.

Če prekoračimo Libanjo, pridemo grede še mimo dveh hiš, ki ste ušolani v Hum, v šolski kraj

Središče.

Šola.

Kar se pouka mladine tiče, smémo trditi, da so bili Središčani najsrečnejši od prebivalcev ormoškega okraja; kajti imeli so uže leta 1660 učitelja. Kakor listine dokazujejo služboval je v Središči kot učitelj neki Matej Sinkovič (leta 1660 do 1685; l. 1676 24. februarija vpisan v krstno knjigo kot boter s pristavkom: „scholae rector“ — kar dokazuje, da je bil v resnici učitelj in ne samo organist, kakor nekateri trdijo, ki nočejo Središči tako stare šole priznati). To je bilo tedaj za časa, ko še drugod nikedo na šolo niti mislil ni; še veliko pozneje začeli so poučevati po drugih krajih ormoškega okraja cerkovniki, ali pa kaki dosluženi vojaki. Kedo je bil Sinkovičev naslednik, nam ni znano; le zapisnik križniškega obiskovanja od l. 1791. 31. marcija pravi, da je bila v Središči šola, a ker farani niso hoteli otrok v šolo pošiljati, je prenehala. Ravno isto trdi zapisnik od l. 1795 18. aprila. Nekoliko pozneje pa je zopet poučeval nekaj časa Fran Šef, ki pa ni bil izkušen učitelj; radi tega se je tej-le službi odpovedal ter šel na svoje posestvo na Grabe. Njegoy (Šefov) naslednik bil je pa središki kaplan, ki je poučeval od 3. marcija 1800 do 2. maja istega leta v središkem rotovži. Dnè 2. maja 1800 nastopil je pa učiteljsko službo v Središči Jurij Resch, ki je prišel iz glavne normalke mari-borske. Le-ta je stanoval v farovžu, kjer se mu je vsled ukaza deželnega komtura od 9. decembra 1800 odkazala jedna soba, poučeval je pa v zasebni sobi najeti najpoprej v gornjem, pozneje pa v spodnjem koncu Središča; kajti na rotovž mu je bilo predaleč. Pozneje je tudi v hramu, kjer je bila šola, učitelj stanoval.

Prvotni rotovž, kjer je bila več let šola, stal je tik

središke podružnice, na mestu sedanje Perzoglijeve hiše. Ko se je pa ta podrl, postavili so novega pod Čapljami.

Sedanja šola na Grabah zraven farne cerkve sv. Duha je bila postavljena l. 1812; sezidali so jo ondi, kjer je poprej stala kapela sv. Ane. A že 1821. leta pravi zapisnik, da bi se moralo šolsko poslopje popraviti.

Šola bila je do l. 1772 dvo- in jeseni 1884 trirazredna; sedaj pa je četirirazredna in ima 400 za šolo godnih otrok.

Pouk oskrbujejo 1 nadučitelj, 1 učitelj, 2 podučitelja, 1 veroučitelj in 1 učiteljica za ženska ročna dela.

Cerkev.

Prvotna župnijska cerkev je stala bližje Drave na sedanjih „Cirkovcah“ ter je bila posvečena sv. Jerneju. Župnija se je razširjala daleč na okrog, in kakor so hoteli nekateri iz starih listin dokazati, spadala je v prvih časih baje celó svibovska kapela, ki je sedaj ufarovana v Varaždin. Kako je ta cerkev preminola iz zemeljskega površja, ne vémo prav; pač nam ustna poročila trdijo, da je Drava cerkev podkopala in potopila; kar pa ne more biti resnično, ker se še temeljno zidovje dandanes na Cirkovcah nahaja. Verjetniše je, da so jo Turki razdjali in da so potem kapelo sv. Duha povečali.

Grad „Središče“ razdjali so pa Turki najbrže že leta 1483 ali pa 1479. leta. Na „Gradišču“, kakor na „Cirkovcah“, nahaja se še sedaj mnogo starinskih reči, posebe zidovja.

Pripoveduje se, da sta bila grad in cerkev s podzemeljskim mostovžem zvezana; skozi mostovž je hodila bajé grofica „Petajca“ v cerkev. To je verjetno, ker se na omenjenem mestu še sedaj mostovžno kamenje izkopava.

Sedanje farne cerkve prednji del na Grabah je bil postavljen leta 1316; stolp in zadnji del postavili so jej še leta 1515. Posvetil jo je pa 23. oktobra 1519. leta lavantinski škof Lenart.

Ljudska pravljica pa nam pripoveduje, da je sedanja cerkev na zelo čudezni način na mestu, kjer sedaj stoji, kar nastala. Ko je namreč Drava prejšnjo cerkev na „Cerkvišču“ podkopavala, hoteli so jo farani rešiti ter jo prestaviti v Središče ali vsaj dalje od Drave. Preden so se tega dela lotili hoteli so določiti kraj, kamor bi jo prestavili. Pri tem po svetovanji pa se sprejé; kajti nekateri hoteli so jo imeti na Solarjevem bregu, kjer je sedaj mirodvor, a drugi pa na Dogševem bregu na Grabah. Ali sv. Duh, ki je obe stranki zapustil, pomagal je sam cerkvi iz velike nevarnosti. Cerkev vzdignila se je v zrak ter takó rômala na svoj od sv. Duha določen prostor. Ravno, ko je prišla do torišča, kjer sedaj stoji, zapél je pri Dogši na Grabah petelin, kajti to se je godilo ravno o polnoči; cerkev obstane takoj na petelinov znamenje na mestu, kjer še sedaj stoji. Posvečena pa je sv. Duhu rešitelju sv. Duha.

V cerkvi so 4 oltarji. Velikemu oltarju stoji na strani v gotiškem slogu umetno napravljen steber pod imenom „arc sanctissimi“. (Ta steber prenesli so najbrže iz stare cerkve na sedanje mesto.)

Cerkev, kakor tudi zvonik, sta postavljena v gotiškem slogu. V zvoniku je ena ura in trije zvonovi, od katerih je bil najmanjši leta 1687, ostala dva pa 1693. leta kupljena.

Cerkev obdaje močen zid, ki je bil nekedaj zelo visok ter je služil v trdnjavo. Do časa cesarja Jožefa II. pokopavali so mrličee kristijane okoli cerkve, nekristijane na Dogševem posestvu, kjer se še sedaj izkopavajo kosti, a imenitnejše osebe baš v cerkvi.

V trgu, to je kakih 10 minut od farne cerkve, ima središka farna cerkev podružnico posvečeno D. M. sedem žalosti. Postavljena je bila l. 1630.

Sprv časa, ko je središka fara nastala, pripadale so je

te-le občine: Središče, Grabe, Obrežje, Godenince, Šalovce in če je trditev resnična tudi Svibovec in Adrijanca. O cesar Jožefovej dobi zgubila je občino Šalovce in Adrijanca, poprej pa že Svibovec. Leta 1793 pa je dobila občino Šalovec zopet nazaj, ker je v istem letu kuracija na Humu nehala. Sedaj ima v 376 hišah 2258 prebivalcev.

Šolski kraj.

V središki šolski kraj spadajo te-le občine oziroma kraji: Grabe, Obrežje, Šalovec, Godeninci in trg Središče.

Vas, v katerej stoji šola, imenuje se

1. Grabe,

pripada k občini Obrežje. Ime „Grabe“ dobila je od grab, ki se ondi nahajajo. Ima 40 hiš z 268 prebivalci in sicer jih je od teh 126 moškega, 141 pa ženskega spola. K tej vasi pripadale so nekedaj še štiri hiše sosedne središke občine.

Dalje proti zahodu je vas

2. Obrežje.

Hiše stojè na od juga proti severu v poševnej meri ležečem obrežji; od tod tedaj ime „Obrežje“. Le-ta vas ima 89 hiš in 569 (282 m., 287 ž. spola) prebivalcev.

Opomnje vreden je nasip, katerega so naredili Obrežani ob Libanji, da njim varuje travnike in polja povodnje.

V severo-zahodnej meri, kake pol ure od Obrežja, leži vas

3. Šalovci.

Ime dobila je ta vas najbržé že v davnih časih, ko so panonski Slovenci še v zadrugah živeli, po glavarji zadruga „Šalo“. V 56 hišah stanuje 322 (147 m., 175 ž. spola) ljudi.

Ta vas je zgodovinsko imenitna. — Na občinskem travniku imeli so, kakor je že v zgodovinskem delu omenjeno, Kruci svoj tabor. Zgodovinarji našli so v istih krajih več

starinskih reči. Posestnik Puklavec našel je, ko je studene kopal, jeden stari cekin. Ob rimskeji cesti našli so leta 1820 dva rimska kamena mljnika, katera so nevedni ljudje zdrobili ter s koščeki cesto nadelali. Vse to je zelo verjetno, ker pelje skozi vas nekedanja cesta Rimljanov.

V gozdu pri občinski cesti bil je nekedaj velik ribnik pod imenom „Mlačine“. V stranskem kotu istega ribnika, odkoder ni mogla voda odtekat, bil je črn mlaj, s katerim so si nekedaj v Šalovcih domačo platno barvali.

V izhodnej méri od Šalovec razprostira se zelo velika ormoškej grajščini spadajoča šuma „Koračice“; na zahodnej strani pa obdajajo vas šalovski gozdovi. Lahko je tedaj umevno, da so bili ondi nekedanji Kruci varni.

Vaščane strašili so, kakor sami pripovedujejo, še v novejšem času, duhovi. Ni čuda, saj so leta 1660 do 1670 sežgali na „grmači“ neko coprnico „Tajčarco“, ker so ji v treh prilikah dokazali, da je res coprnica. Kedó vé, če jih ni hodila le-ta strašit v podobi bele žene na uno mesto, kjer stoji sedaj šalovska kapelica.

Na koncu omenjene velike šume, ob potoku Trnavi je vas

4. Godeninci.

Ta vas ni velika; ima le 22 hiš in 123 (64 m., 59 ženskega spola) prebivalcev ter spada k občini „Adrijance“ bolfenske fare. Svoje ime dobila je ta vas na isti način, kakor vas Šalovci, po nekedanjem glavarji zadruga „Godeninu“.

Tudi v tej vasi se izkopavajo ob rimskeji cesti, ki pelje skozi vas, starine, denar, lepo rezani valjari in drugo. Pred 20 leti iskali so v gozdu na „Bregih“, kjer je še sedaj majhen hrib gomili podoben, rakvo kralja Atila, pa niso ničesar družega izkopali, kakor opeko in stavbeno kamenje. Na

občinskem travniku v Mlačinah ali v Beču je tudi „črna mlaka“. Le-ta mlaka pa je dobila svoje ime od nekedaj v njej nahajajočih se pijavk, po katere so si hodili zdravniki iz vseh krajev.

Če potujemo iz Godeninec proti jugu, pridemo za četrto ure zopet v.

5. Središče.

Središče je trg; leži kake četrto ure od Drave na levem bregu ondi, kjer se trnovska dolina in dravsko polje združite, in kjer se končuje med omenjenima dolinama ležeči odcepek ormoško-ljutomerskih goric; tedaj pod bregom, ki je pa zelo neznamen. Nekateri hiše pa stojé na in ob imenovanem bregu; le-ta del trga imenuje se tudi „Breg“. V izhodnej meri od Brega, na levem bregu Trnave ležeči del, imenuje se pa „Steničnjak“ temu nasproti na desnem bregu Trnave ležeči del, pravo Središče imenuje se „Ulica“, „Plac“ in dalje proti jugu „Trate“ in „Stros“. V zahodnej meri od Strosa proti farnej šoli, ob velikej cesti pod Bregom ležeči del imenuje se pa „Podčaplje“. V tem-le delu, na občinski trati, južno od velike ceste, je zgodovinsko imenitno „Gradišče“ in še dalje proti jugu od tega „Cerkvišče“. V Podčapljah so rojeni slavnoznaní rodoljubi: Štefan Modrinjak, dr. Kočevár in Lovrenc Hrg.

Vseh hiš skupaj šteje Središče 172 in ima 1935 (488 m., 547 ž. spola) prebivalcev.

Imenitnejše poslopje v trgu je razven uže omenjene cerkve D. M. sedem žalosti, rotovž, ki je bil postavljen leta 1843.

V Središču je c. kr. poštni urad, nabiralnica za poštno hranilnico in slovensko bralno društvo — „Edinost“ s precej dobrim pevskim zborom.

Tudi jeden zdravnik je do sedaj vedno v Središču domiciliral.

* * *

Središka občina je zelo bogata; ima denarja nad 30.600 goldinarjev, a drugo nepremakljivo premoženje se še višje ceni.

Posamezniki pogátijo se pa s poljskimi pridelki, katerih njim lepa polja ob Dravi in una na severnej strani trga dokaj prinašajo.

* * *

Trg je dobil svoje ime od nekedanlega gradu „Središče“, katerega je obtekala od vseh strani reka Drava tako, da je stal na otoku, kar tudi nemško ime „Polstrau“ ali „Polostrov“ označuje.

Omenjen grad stal je na sedanjej občinski trati ondi, kjer se še sedaj vidi grič; ta prostor imenuje se tudi „Gradišče“. Na griču, ki je sicer s trnjem obrasten, raste tudi lipa tržanom v veden spomin: naj bi ohranili trgu narodno lice ter ne ponemčevali kar je skozi stoletja bilo slovensko!

Na le-tem griču stal je nekedar grad, ki je bil s zidom in nasipom zavarovan. Kedo da je ta grad sezidal, ni znano. V začetku 15. stoletja bil je lastnina solnograških nadškofov. Nadškof Ivan pa ga je z drugimi trgi in mesti dne 10. januarija leta 1433 podelil ptujskemu grofu Frideriku. Le-ta pa je dne 6. januarija 1438 brez otrok umrl; podedovala je tedaj vsled sporočila „Središče“ njegova sestra Ana, ki je bila omožena z grofom Ivanom pl. Schaumburg. Njuna hči Barbara, zaročena z Dujan-om iz plemenite rodovine Frankopanov, je stanovala večkrat v središkem gradu, leta 1487 in 1488 pa v Ormožu, ker je med tem bil grad Središče razdjan. Bila je ljudstvu jako priljubljena in ona ljubila je tudi svoje sovaščane. V dokaz te ljubezni ponovila je Središčanom na Petrovo, leta 1488, pismo njihovih pravic, kajti prvotno pismo je bilo l. 1487 v Ormoži zgorelo. Ona je Ormož in Središče prepustila še v istem letu kralju Matjažu, ki je oboje dal svojemu stotniku, Jakobu Cekeljnu. Po smrti kralja Matjaža

je zastavil cesar oboje imenovanemu Cekeljnu za 24.000 gld. Iz razvalin gradu je postavil leta 1630 Vido Sveder s pomočjo drugih tržanov kapelo D. M. sedem žalosti. Nekedaj bila je bajé zeló bogata; pa kakor ljudje pravijo, odvzeli so jej nepremakljiva posestva in premakljive dragocenosti križniki (nemški vitežki red).

V prvih časih bil je ves središkemu trgu pripadajoči svet s tako imenovano varoško mejo omejen. Le-te meje ni smel nikedo brez posebnega dovoljenja prekoračiti. O velikih praznikih, kakor ob binkoštih, so se te meje preglejevale. To opravilo je bilo vsem Središčanom v razveseljevanje, kajti vse, mlado in staro, vse je bilo pogoščeno in obdarovano. Meja šla je od sedanje farne cerkve ob Črncu proti Dravi; nekoliko časa ob Dravi, potem pa kraj ogerske meje proti severu do Preséke; odonot v zahodnej méri v „Mladoles“ in od tod ob Črncu zopet do cerkve.

Posestva na desnem bregu Črnca spadala so pa takrat k ormoškej grajščini. Podložniki ormoške grajščine stanujoči ob varoškej meji (središkej) prišli so navadno k omenjenej svečanosti, da so Središčane malo podražili, včasih pa so se celó stepli. Ta neprilika in una, da so Središčanje ob prošnji pri farnej cerkvi, ki je stala na ormoškem posestvu, od trgovcev „mestnino“ pobirali, bila je povod mnogim razprtijam in dolgotrajnim pravdam, katere njim je po večkratnih obravnavah deželno namestništvo razsodilo leta 1654. Razven navedenih, imeli so Središčani z Ormožani še mnogo razprtij zavoljo ribičije in izvanrednega davka, katerega so morali Središčani ormoškemu grajščaku odrajtovati.

Kruci v Središči.

Druga velika nadloga za Središčane bili so Kruci, ki so se v bližnjem Nedeljšči utaborili ter tudi meseca svečana 1704.

leta v Središče prišli. Na občinski trati so imeli svoj glavni tabor, kamor so vozili po Središči in po ormoškem okraju naropano blago. Središčani si niso mogli pomagati, čeravno so bili sovražnih napadov užé vajeni. Pa tudi niso imeli dovolj moči, kajti izgubili so v strašnem pomoru leta 1681. in 1682. najboljše moči, tisti pa, ki so takrat življenje premigali, bili so uvrsteni v cesarsko armado, nekateri bojzaljivci so pa denar in druge dragocenosti v naglici zakopali ter odbežali v druge kraje. Uni pa, ki so Kruce doma počakali so ž njimi potegnili, ker so njim Kruci spožarom in sè smrtjo grozili. To storili so pa Središčani menda zatega del, da bi se potem s Kruci združeni nad Ormožani, posebe nad grajščakom, maščevali.

Kruci prišedši v Središče, planili so najpoprej nad farovž, zapovedali tadanjemu župniku Jerneji Benger, da jim je dal nameriti 300 korcev zrnja in 14 polovnjakov vina. Veseli tako hitre zmage v Središči in videvši, ka so z napadom nad farovž Središčane tako postrašili, da ne bodo nikedar proti njihovim poveljem ravnali, planili so sedaj z nekaterimi Središčani nad Ormož. Grajščak Fran Anton Pethe, katerega bi razdraženi Središčani menda kaj radi v pest dobili, jo je malo poprej srečno v Ptuj pobrisal. Ko so le ti divjaki z obilnim plenom prišli nazaj v Središče, planili so zopet nad farovž, ga oropali do kraja ter užgali. Strašen požar se je naglo razširjeval ter še mnogo hiš na Grabah uničil. Kruci vdrli so še potem v župnijsko cerkev sv. Duha. V njej so vse, kar je imelo kako vrednost, pobrali, oltarje podrli, sesekali in sežgali, v obropano cerkev pa postavili konje.

Več tednov so Kruci po središkej okolici razsajali in doprnašali strašne grozovitosti ter napravili v okolici in v celem okraju grozno veliko škode.

Na cvetno nedeljo pa, ko so Kruci slutili, da se nekaj proti njim snuje, hoteli so še pred odhodom vse pokončati in požgati; uže so si nekateri na rotovžu sablje brusili, da bi planili nad ljudstvo, ki je bilo zbrano v kapeli, kjer je kaplan Juri Mikec božjo službo opravljal, ko prijaše po velikej cesti jeden Kruc s pismom. Kruci pobrali so v naglici svoj plen in bežali proti „Lipju“. Cesarski vojaki prišedši pod poveljništvom Balfyja in Rabatte iz Ptuja pa so jih podili čež Muro.

Rusi v Središči in Ormoži.

L. 1799. meseca junija v prvi polovici so četiri čete Rusov iz Ogrskega na Laško potovali skoz Središče, Ormož in Celje. Prva četa pod general-majorom Kašinom je štela 2241 mož, druga pod general-majorom knezom Wolkonski-jem 2196, tretja pod general-majorom Mavorovom 4030, četrta pod general-majorom Rechbinderjem 2554 mož. Meseca julija je pripeljal major baron Stachelberg še 205 vojakov, ki so bili na poti opešali. Ta ogromna armada se je vračala po tisti poti z Laškega v svojo domovino deloma vže 1880. leta meseca februarija, 9450 mož pa meseca marcija 1808. leta.

Francozi v Središči in okolici.

Dne 10. decembra 1809. leta je dospelo 800 francozkih dragonerjev na Ptuj, kjer je ostal samó generalni štab, ostali vojaki pa so se podali takoj proti meji. Kot mejna straža bili so nastavljeni v Ljutomeru, Veržeji, pri Svetinjah, sv. Miklavži, sv. Bolfenki, v Središči in Ormoži. Ostali so ondi do 9. januarija 1810. l., ko je bil slov. Štajer teh nepovoljnih gostov za vselej rešen. Iz tega je razvidno, ka jih ni bilo toliko, kakor ljudje v Središči pripovedujejo. Najbrž v po-

moti zmenjajo Francoze z Rusi, katerih je pač nekaterekrati bilo vse polno.¹⁾

Leto 1848.

Leto 1848 pripravilo je Središčanom mnogo skrbi. Ko so se sosedni Madjari zbirali, da bi planili nad Štajerce ter si v času, ko je gospodovala le moč, pridobili z lahka blaga, bili so Središčani prisiljeni zbrati se v tako imenovano „nacionalgardo“, da bi se ložje postavili sovražniku v bran. Vseh gardistov bilo je 80. Ta oddelek „štajerske narodne straže“ pripadal je k polku, ki je imel sedež in glavnega povelnika v Gradci. Središki oddelek pa je imel sledeče častništvo:

Matjaž Krničnik, stotnik	} učitelji;
Juri Schmidinger, adjutant	
Nace Trancl,	
Lovro Modrinjak, nadporočnik;	
Ivan Kočever, poročnik;	
Andraš Jakl, narednik;	
Andraš Praprotnik, bobnjar;	
Ivan Sajnkovič, profos.	

Vsak gardist imel je svoj „vrstilni list“, na katerem je bilo zapisano: 1. kompanija, 2. ime in 3. šarž.

Častniki imeli so razven pušk še sablje; prostaki pa samo puške. Sablje in puške je kupila občina; obleko pa si je moral vsak sam kupiti. Ko so pa sovražni Madjari 8. nov. zaran v Središče prišli, se njim Središčani niti pokazali niso.

¹ Še sedaj živeč 87letni dedek „Šef“ mi je pravil, ka so bili takrat Francozi po vsem ormoškem okraji razškrpljeni. On (Šef) bil je takrat v Svetinjah pri svojem očetu, ki je bil ondi mežnar, in moral je trem francoskim oficirjem, ki so v farovžu stanovali, vsak dan po trikrat obuvala snažiti. Svetinjski župnik, ki je bajé dobro znal francoski, naprosil je takrat Francoze, da so zapustili naše kraje.

Fran Rakuša.

Po omenjenej revoluciji pa je bila ta straža razpuščena. sablje in puške so se morale v gradec poslati.

* * *

Sedaj, ko smo spoznali dravsko polje in sinove nižave, obrnimo se ob Trnavi, mejnem potoku štajersko medjimurskem, v vinske goré. Po cesti, vodečej iz Središča v severnej méri v Ljutomer, pridemo za pol ure hoda v drug šolski kraj. Na desno od omenjene ceste, na 316 m. visokem hribu, ki je zadnje iztočje „Slovenskih goric“, stoji cerkvice, ki priča, ka tudi v tem kraju, v zadnjem zakotji Štajerske, prebivajo ljudje. Ta šolski kraj in fara imenuje se

Sv. Bolfenk (Wolfgang).

Minolo še je jedva polnih 100 let, od kar se je začelo zanimati tudi v teh krajih ljudstvo za uk. V letu 1779. postavljena je bila uborna hišica tik farovža, v katerej je tedanji mežnar Ivan Šef stanoval in ob enem v lastnej svojej sobici nekoliko otrok poučeval. Ko je pa ta cerkovnik bil imenovan učiteljem v Svetinjah, stopil je na njegovo mesto njegov brat Jožef Šef kot prvi stalni učitelj.

Toda užé prihodnje leto 1780 najeli so farani drugo hišo od prodajalca Mavrina (sedaj lastnina Jurija Lukman-a iz Adrijanec stoječa poleg poti, ki vodi v Gastrebce) ter so tukaj napravili majhno sobico, za šolski namen odločeno.

Še-le leta 1830. takrat, ko se je cerkovnikova hišica prepustila v rabo tačasnemu kuratu, postavili so na cerkvenih tleh skromno zgrajeno poslopje za šolo. To poslopje se je pa v letu 1874 zopet podrlo ter postavili so sedanje.

Ta šola bila je do l. 1883. enorazredna, a v letu 1883. bila je razširjena v dvorazrednico. Pa ker v sedanjem poslopi ni bilo prostora, najeli so farani zasebno hišo (od Jo-

žefa Sterman-a), dok da se postavi na sedanje šolsko poslopje jedno nadstropje, za katero je uže načrt izgotovljen.

Pouk oskrbujejo sedaj : 1 nadučitelj, 1 podučitelj, 1 veroučitelj.

Cerkev.

Kraji, kjer se dandanes razprostira fara sv. Bolfenka, kjer se širijo dobro obdelane gorice in polja, bili so še pred nekaterimi stoletji pokriti z večine z gostim gozdovjem, v katerem so razsajale razne zveri, kakor na pr. volkovi, o čemer nam priča ime vasi „Volko morje“, t. j. kraj, kjer so nekdaj ljudje volkove umarjali. Posebno zapuščeni bili so pa ti kraji, dokler so še bili v oblasti surovih Madjarov. A ko je ptujski gpof Friderik I. Madjare potolkel (na veliko noč 1199), jim te kraje odvzel ter je čez leto dni (1200) podelil redu nemških vitezov (križnikov), začelo se je tu drugo življenje. Nemški križniki jeli so razširjati tod sv. vero ter ustanavljati cerkve, po nekod pa samó kapelice in podobe, posvečene temu ali unemu svetniku, in tako je postala tudi na mestu, kjer zdaj cerkev sv. Bolfenka stoji, podoba tega svetnika.

Omenjena podoba je pozneje zginila in na njeno mesto postavili so kapelico, katera še je stala do leta 1681. To leto je pa razsajala tod grozna kruga. Ljudje so takó gosto umirali, da so morali mrliče doma na občinskih tratah in drugod pokopavati, ker pokopališča bila so že prenapolnena. Takrat razširili so kapelico sv. Bolfenka v cerkvico (1683 do 1685.), ki je bila podružnica cerkvi sv. Miklavža do leta 1788. Še le v tem letu dobili so Bolfenčanje svojega mašnika.

Cerkev bila je od začetka celo majhna, a v l. 1750. so jo poveksali s tem, da so prodrli stranski steni, a sezidali tam kapelici sv. Ivana Krstnika in sv. Lovrenca. Pa že čez 61 let (1811) morali so nji podreti, ker sta se začeli same

rušiti. Na njuno mesto so postavili dotična oltarja, a cerkev so proti vzhodu za kacic 7 m. podaljšali.

Ta cerkev bila je iz početka obdana s precej močnim obzidjem, za katerim bi se ob času sovražnih navalov lahko branili slovenski junaki. Za tem obzidjem krog cerkve pokopovali so farani svoje umrle, a posebne cerkvene dobrotnike pokopavali so baš v cerkvi. — Tudi v cerkvi sv. Bolfenka nahaja se kamena ploča, katera kaže, da je tu pokopan 4. avgusta 1742 Martin Pevec. Le-ta je bil kakor je dokazano, poseben dobrotnik tej cerkvi celih 30 let (od 1712 do 1742) ter je najbrže dal popraviti cerkev, katero so Kruci v l. 1704 precej poškodovati utegnili.

Omenjeni zid morali so na ukaz cesarja Jožefa II. porušiti, a iz ostalega gradiva sezidali so farovž, ki še danes stoji. Pokopališče so odstranili od cerkve ter ga preselili na sedanje mesto, a čez kacic 50 let, so ga že morali povekšati.

Cerkev ima 4 oltarje (sv. Bolfenka ali glavni oltar, sv. Antona, sv. Lovrenca in sv. Ivana Krstnika), orglje s 13 spremi (registri) ter 3 majhne zvonove in uro v stolpu.

Šolski kraj.

K šolskemu kraju „Sv. Bolfenk na Kogu“ pripadajo sledeče občine: Adrijanci, Jastrebeci, Kog z Gomilo in Vitan z Lačaves-jo.

Šola stoji v občini Kog. Ta občina je izmed vseh 4 največja. Kog z Gomilo ima v 144 hišah 618 (297 m., 321 ž.) prebiralcev. Ime „Kog“ izvajajo nekateri od nemškega „Ghack“ (Gehäcke), to je obsekan gozd. A. P. Danjko misli, da prihaja od „kuga“. Neka pripovedka namreč pripoveduje, ka so tu ob času kuge pokopavali množino mrličev ter pri pogrebih vpili: „Koj kuga, koj kuga! to je: „Miruj kuga! (Ruhe o

Pest!) Gomila pa se izvaja iz istega korena, kakor Holm. V starej slovenščini bil je Holem hrib, iz tega potem Holm, Hum, Homula, Gomila in še dendenes se naziva gomila „der Grabhûgel“. Gomila tedaj ni nič drugega nego hriboviti kraj, kar je tudi v istini. Severovzhodno rebro Koga je večinoma z gozdovi pokrito, med tem ko je jugovzhodna plat obrastena z vinsko trto. — (O bregovih in ravninah nahajajočih se v tej občini v posebnem oddelku.)

To občino zakrožuje na izhodnej strani precej daleko ob potoku „Šantovec“ občina

Jastrebcí.

Le-ta občina (z vrhom „Ciganijo“) leži na jugovzhodnem pobočji Koga ter meji s šantovskim potokom z Medjimurjem ozir. Ogrsko. — Šteje 58 hiš, ozir. hišnih števílek, a med temi so 3 hiše užé na pol podrte. Prebivalcev pa ima 255 in sicer 129 m. in 126 ž. spola.

Ime te občine prihaja najbrž, kakor je izvajal tudi pokojni velikonedeljski dekan P. Danjko, od besede „jastreb“, kar pomenja ptico ujedo, ki še se dandanes pogosto nahaja v obližji. Vrh „Ciganija“ pa bi utegnil dobiti ime po ciganih, kí so tu v bližjih šumah ob meji štajersko-ogrskej najraje pohajali, kakor pripovedujejo ljudje.

Na jugu od občine Jastrebec leži občina

Adrijanci.

Ta občina obsega dve vasi: Adrijance in Godenince. Adrijanci spadajo k fari sv. Bolfenka, a Godeninci pa k fari sv. Duha.

Svoje ime dobila je ta vas od nekedanjega zadruškega glavarja „Adrijana.“

Vas Adrijanci ima 34 hiš in 205 (104 m., 101 ž.) prebivalcev (med temi je tudi slovenski pesnik in pisatelj Božidar Flegerič). Na jugo-zahodu od vasi Adrijanci, ob cesti vodečej iz Središča v Ljutomer, leži občina

Vitan.

Ta občina obsega dve vasi: Vitan in Lačaves. Ime Vitan prihaja najbrž od besede „viti“, kakor trdi Danjko; a Lačaves je ves lačnih. To ime nastalo je iz korenike „lač“, kar je skrajšana oblika od lakota ter z nastavkom „ves“. Lačaves ima 44 hiš in 199 (106 m., 91 ž.) prebivalcev, Vitan pa 59 hiš in 275 (125 m., 150 ž.) prebivalcev.

Zemljepisni del.

Šolski kraj, ozir. župnija sv. Bolfenka na Kogu, leži kaki 2 dobri uri od mesta Ormoža; 1¹/₂ ure od trga Središča in 2 uri od trga Ljutomera ob vzhodnej meji štajersko-ogrskej.

Število prebivalcev znaša po zadnjem štetji l. 1881 v vseh občinah skupaj 1522.

Me je. Na vzhodu meji z župnijo stridovsko, ki pa spada že k Ogrskej; na jugu z župnijo sv. Duha; na zahodu pa s faro sv. Miklavža; na severu z ljutomersko župnijo.

Tla so hribovita in sicer je severni del najvišji ter se proti jugu in vzhodu čem dalje bolj znižuje. Spada pa vse to hribovje k ormoško-ljutomerskim goricam, ki so del iztočnih „Slovenskih goric“.

Šola in cerkev stojite na najiztočnejšem konci Koga. Od tod se vleče proti jugazahodu Adrijanski vrh proti svojemu koncu pri vasi Vitan čem dalje nižji bivajoč in po obeh rebrih z vinsko trto nasajen.

Na jugu od cerkve razprostira se jastrebska ravan, a

proti jugovzhodu vleče se „Ciganija“, nizko „hribovje, ki rodi zelo dober „ciganjščak“.

Proti severu od cerkve se pa vleče kake dobre $\frac{1}{4}$ ure „Veliki Kog“, dok da se na severnem svojem konci ne razcepi. — Proti jugu se odcepi od Velikega Koga „Mali Kog“ ki se vleče kake $\frac{1}{4}$ ure proti jugu do Lačavesi čem dalje, nižji bivajoč ter ima z Adrijanskim vrhom precej vstrično mér. Nekako v sredini (pri Koflerjevi hiši) razcepi se Mali Kog v dve veji, od katerih se ena proti jugozahodu obrne ter tudi čemdalje bolj znižuje.

Na severu in zahodu od Koga leži „Gomila“, zelo razcepljeno hribovje, v katerem je „Novačnjak“ najdaljša in najvišja proga. Tu raste najboljša kaplja v celej župniji.

Iz Gomile prestopijo ormoško-ljutomerski hribi na Ogrsko ter se potem razcepijo v več vej, katere skoro izpolnujejo celo Medjimurje.

Tam pa, kjer prehaja Kog v Gomilo in je prejšnji dosegel svoj najvišji vrh (Kodelič), odcepi se „Vrablovčak“, ki pa spada večinoma v sosedno župnijo sv. Miklavža.

Prekoračimo pa dolino na jugozahodu Adrijanskega vrha, Malega Koga in njegove zahodne véje, treba nam je stopati zopet navzgor proti grebenu podolgovatega, manj visocega hriba, ki se prihajajoč iz župnije sv. Miklavža vleče polagoma proti jugovzhodu ter preide pri vasi Vitan v majhno plan. To je „Brezovčak“, le na severovzhodni strani pri gorenjem konci posajen z vinsko trto. V svojem severnem delu imenuje se tudi „Najciperk“; ondi kopa se tudi apnenec.

Njegovo levo rebro, obrneno proti dolini Lačaves, se zove v sredini „Kloštrc“. Ljudstvo si pripoveduje, ka je tu stal nekoč samostan (klošter), ki se je pa porušil, ker so ljudje v obližji odveč preklinjali, ali pa, ker ga je Bog hotel skriti prišlim Turkom. Pred nekoliko leti še je baje zadel oratar s

plugom ob železni križ pogreznene cerkve, a ker je pri tem nejevoljno zaklél, pogreznil se je križ zopet globljeje.

Doline in polja.

Proti jugovzhodu so tla bolfenske župnije čemdalje nižje in tu se razprostira največja ravnina „Jastrebsko polje,“ po vasi Jastrebeci tako imenovano. — To polje ali ravnina je na vzhodu in jugovzhodu obrasteno z gozdom ter se proti severu z nižuje v ozko kotlino ob južno zahodnem vznožji „Ciganije“ v tako imenovana „Sela“. Tu je po mnenju naroda bila nekedaj vas (selo) s cerkvijo, a vse se je nekoč z ljudstvom vred pogreznilo. Nahaja se še tam tudi mlaka, ki ima na necem mestu tako globoko žrelo, da je nekemu kmetu žrd, ki jo je v globočino vtikal, iz roke zdrsnila in pod zemljo zginila.

Proti severu-zahodu prehaja pa „Jastrebsko polje“ v dolino „Tumpovčak“, ki se vleče ob vznožji Adrijanskega vrha proti jugu. V kotu Tumpovčaka nahaja se vrelec, katerega vodica odteka skozi celo dolinico v Trnavo.

Cesta, ki pelje iz Jastrebec v Godenince, deli Jastrebsko polje od Adrijanskega, katero pa proti jugu prehaja v globoko „Adrijansko dolino“, skozi katero se preliva že imenovana Trnava.

Na desnem bregu Trnave vzdigujejo se tla zopet ter s „Padolkom“, ki leži med Adrijanci in Vitanom začena se „Vitansko polje“, ki je na jugu in jugozahodu z gozdovi obrobjeno. Proti zahodu se pa zopet zniža v ozko dol.

Iz Adrijanec proti severu pride se v „Trnavo“, kotlino med Vitanom in Adrijanskim vrhom.

Tam, kjer se Mali Kog odcepi od Velicega, nastane zopet kotlina, ki se v gorenjem delu zove „Hruškovje“ ter proti jugu čemdalje širja postaja. Tudi to dolinico napaja majhen

potoček, ki se v Lačavesi v Trnavo izliva. V Lačavesi je ta dolina precej širna, a po večjem delu neobdelana ledina.

Tudi med Vrabloyčakom in Malim Kogom je dol, ki se po svoji podobi (razcepljena na dva doliča) zove „Breguše“.

V Gomili se nahaja večja dol na južnozahodnem vznožji „Novačnjaka.“

Na severo-vzhodu se pa vleče od severa proti jugu „šantovska in stanetinska dolina“ (Laza) ki pa le z jedno polovico k našej župniji spada.

Potoki.

Večjih potokov v bolfenskej župniji ni. Potok, ki meji imenovano župnijo proti Ogrskemu, imenuje se „Šantovski potok.“ Teče proti jugovzhodu ter se zunaj naše fare zliva v Trnavo.

„Trnava“ prihaja iz župnije miklavževske, teče mimo vasi Vuzmetinci, skozi Lačaves tik okrajne ceste, dalje skozi Adrijance in Godenince in se pri Središči v Dravo izliva.

Oba potočiča gonita v svojem teku majhno število mlinov, ki so pa prav neznatni in pogostoma mirujejo.

Tudi v jugozahodnem kotu te župnije nahaja se potočič, ki pa po daljšem teku steka v Libonijo, katera se pod Holmom v Dravo izliva.

Ceste.

Mimo cerkve sv. Bolfenka vodi občinska cesta po grebenu Velicega Koga v Gomilo in odonot čez Preseko v Ljutomer, a proti jugozahodu pelje pa čez „Adrijanski vrh“ na Vitan.

Kacih 209 korahov od cerkve se odcepi od te ceste jedna, ki vodi v polukrogu čez Jastrebece in se pod Adrijanskim vrhom združi z uno, ki vodi čez Adrijanski vrh.

Na Vitanu se pride na okrajno cesto, katera pride iz Središča ter vodi čez Adrijanca, Vitan, Lačaves itd. v Ljutomer.

Od te ceste se odcepi druga, ki vodi iz Lačavesi čez Mali Kog na Veliki Kog, a jedna pa pelje naravnost proti jugozahodu v Ormož.

Od jastrebske ceste se odcepi druga, ki vodi proti jugovzhodu v Adrijanca in Godenince.

Tudi na jugozahodnem konci te ceste (ki vodi čez Jastrebece), se odcepi jedna, katera pelje čez gorenje Adrijanca ter zopet na okrajno cesto.

V Lačavesi se odcepi jedna, ki vodi skozi dolino Lačaves na Veliki Kog (pri Dragonarji).

Naravnost iz Vitana proti severozahodu pa gre cesta čez Brezovčak v sosedno župnijo, ozir. šolski kraj

Sv. Miklavž.

Šola.

Miklavževska fara je bila v tem okraju, kakor letne številke kažejo, med drugimi četrta ustanovljena. Farani postavili so si v zvezi z nemškimi vitezi že precej zgodaj cerkev ter si pogledali za duhovnika, a na šolo mislili so pa med tadanjimi, v tem okraju stanujočimi prebivalci skoraj najpozneje. Sprvčasa poučeval je mladino v pisanji in čitanji tadanji cerkovnik brž ko ne v svojem stanovanji. Prvo šolo postavili so farani v zvezi z nem. vitezi, kateri so bili tudi šolski patron, še le v letu 1826. Bila je do leta 1874. enorazredna, do l. 1883 dvo-, sedaj pa je trirazredna. V tem letu (1883) kupila je farna občina še jedno poslopje, tako, da ima sedaj miklavževska fara dvoje šolsko poslopje za tri razrede, a stanovanje pa le za jednega učitelja.

Pouk oskrbujejo: 1 nadučitelj, 1 učitelj, 1 podučitelj in 1 veroučitelj.

Za šolo je godnih 147 dečkov in 187 deklic. Šolsko obiskovanje ni kaj povoljno, kajti več od polovice otrok je viničarskih, ki v poletnem časi pasejo in svojim starišem pri delu pomagajo, a po zimi pa nemajo potrebne obleke, posebe v sedanjih hudih časih ne.

Cerkev.

O preteklosti, davnej preteklosti, nam niti listine niti nikedo drugi kaj gotovega povedati nemore. Kako je bilo nekedaj ravno v sedanjej miklavževske fari, in kedo je stanoval tukaj, vse, vse je, kako se v tacih slučajih zgodovinarji izražajo, — v sivo temo ogrneno. Pa obljujen je bil ta kraj, saj so nam ustna poročila ohranila toliko, da vémo, ka so hodili tadanji prebivalci sedanje bolfenske in miklavževske fare, ravno tukaj mimo, kjer stoji sedaj farna cerkev, k Velikej nedelji na delo; kajti od l. 1200 bili so naši kraji, kakor že rečeno, lastnina reda nemških vitezov, in stanovniki teh krajev bili so podložniki imenovanih gospodov. — Le-ti delavci odpočili so si, tje in nazaj gredoč, pri sv. Miklavži ondi, kjer stoji sedanja farna cerkev. Ko so križniki to zvedeli, postavili so njim na imenovanem počivališču „križ“, pred katerim so v počitku molili. Uže l. 1528 je bila ondi postavljena cerkev, ki je spadala kot podružnica v Ormož. Pri njej je bil nastavljen kaplan Jurij Ordnung, ki je božjo službo opravljal. L. 1616 pa je služboval ondi kot župnik Mihalj Renesy, Dalmatinec. Leta 1692. so pa farani s pripomočjo nem. križnikov cerkev povečali.

Fara.

Spočetka spadale ste k miklavževske fari tudi sedaj samostojni fari: sv. Bolfenk in Svetinje; to pa do leta 1788

Do tedaj imela je miklavževska farna cerkev 3 podružnice: imenovani dve in še kapelico D. M. 7 žalosti na Jeruzalemu. Zadnja imenovana je še sedaj podružnica sv. Miklavža. Postavljena je bila leta 1652.

Šolski kraj.

V šolski kraj „sv. Miklavž“ spadajo sledeče občine: 1. Sv. Miklavž s kraji, ozir. vasi: Kajžar in Uzmetinci; 2. Hermanec s krajema: Plovec in Strmec; 3. Brebrovnik s kraji: Vinski vrh in Krčevine. Razve navedenih občin, ozir. krajev, sta še ušolana vrhova: Jeruzalem in Plešivica, ki spadata k občini Veličane (v svetinjskej fari), potem 23 hiš vitanske (v št. Bolf.) 4 hiše šalovske občine; 4 hiše pavlovske občine so sicer ufarane, pa ušolane niso k sv. Miklavži.

Šola stoji v občini „sv. Miklavž“. Ta občina leži na okrajnej cesti, vodečej iz Ormoža do sv. Miklavža. Nje spodnji del imenuje se „Vukomorje“ (Volkomorje). Le-to ime pojasnili smo že v zgodovinskej črtici bolfenske fare! Cela občina sv. Miklavž ima v 154 hišah 745 (351 m., 394 ž.) stanovnikov, vas sv. Miklavž za se 24 h. in 143 (67 m., 76 ž.) prebivalcev; Vukomorje 7 hiš in 38 (18 m., 30 ž.) prebivalcev. Tukaj je sedež dekana veliko-nedeljske dekanije, c. kr. poštna ekspedicija in nabiralnica za c. kr. poštno hranilnico.

Izhodno od sv. Miklavža leži kraj Kajžar s Križanjščakom, na enakoimenih bregovih ter imata v 53 hišah 213 stanovalcev (95 m., 118 ž.).

V severoizhodnej meri od Kajžarja v trnavskej dolini leži vas Uzmetenci; ta vas ima v 48 hišah 225 stanovalcev (105 m. in 120 ž.). Kajžar in Uzmetinci spadata k miklavževskej občini.

V severnej meri od Uzmetinec, ali pa v severo-izhodnej meri od sv. Miklavža, leži med bregovoma Gomilo in Strmcem

vas „Hermanci“, ki ima v 57 hišah 244 stanovalcev (120 m., 124 ž.). K tej občini še spada severno od nje ležeč kraj „Plovec“, ki ima v 50 hišah 220 stanovalcev (107 m., 113 ž.).

Kraja, ozir. vrha: Plešivica in Jeruzalem, ki spadata k občini Veličane, ležita zahodno od Plovca ter imata: prva v 37 hišah 127 stanovalcev (64 m., 63 ž.), drugi pa v 19 hišah 54 stanovalcev (23 m., 31 ž.).

V južnej meri od Plešivice je občina Brebrovnik s Krčevino in Vinskim vrhom. Brebrovnik šteje 155 hiš in 606 (276 m., 330 ž.) prebivalcev, Krčevine 13 hiš in 85 (49 m., 36 ž.) prebivalcev, a Vinski vrh pa 85 hiš in 347 prebivalcev (145 m., 202 ž.).

Zemljepisni del.

Šolski kraj, ozir. župnija sv. Miklavža, meji na severu z ljutomerkim okrajem, na izhodu z župnijo bolfensko, na jugu se središko in ormoško, na zahodu pa s svetinjsko župnijo.

Število prebivalcev znaša po zadnjem štetju leta 1881. v vseh občinah skupaj 2387.

Vsa tla, razve Krčevin, ki so lepo ravno polje v južnem delu fare, so hribobita. Bregovi so z občinami enakoimeni ter leže v istej meri eden od družega, kakor je pri občinah navedeno.

Najvišji breg v fari, kakor tudi v ormoškem okraji je Jeruzalem: ima namreč 345 metrov nadmorske višave.

Pod Jeruzalemom izvira potok, ki teče skozi občine Miklavž, (Šalovce in Loprčice) ter se izliva v Dravo.

Pod Plovcem izvira že večkrat omenjena Trnava, ki teče skozi Uzmetince, (Lačaves, Adrijance, Godenince in Središče) ter se izliva v Dravo.

Zgodovina o kraju.

Zgodovinarji govoreč o turških bojih, radi omenjajo slavno zmago Slovencev nad Turki v „babnjem klanci“. Vsi se pa opirajo na cerkveno kroniko miklavževsko, dogodek je tedaj tem verjetnejši.

Ko so bili namreč Turki v boji ob štajerskeje meji, ondu, kjer se Labnica v Rabo steka premagani, divjale so pozamezne čete prek Mure proti ljutomerskim goricam, kjer so jih ju-naške žene v „babjem klancu“ na južnovzhodnej strani od sedanje cerkvice na Jeruzalemu, s kropom in kamenjem po-bile l. 1664.

Za 40 let pozneje t. j. l. 1704. bili so ravno v tem klancu pobiti po ormoško-ljutomerskih goricah razsajajoči Kruci. Tadanji miklavževski župnik Martin Stariha zbral je svoje farane na omenjenem mestu ter se postavil Krucem v bran. Po vojaško! ne s kropom ali kamenjem, uničili so takrat Miklavževčanci Kruce, kateri so fari toliko kvare naredili s tem, da so okoli 160 hramov in kleti spraznili in odpeljali odnot neizmerno mnogo vina v svoj tabor. Pri tem delu pomagali so njim še Središčani, kar priča pismo (od 15. maja l. 1704) neke Ane M. Botko, takrat stanujoče v Kajžarji. S tem pismom prosila je središkega župana, naj jej dadó Središčani konči prazne polovnjake nazaj, v katerih so jej v začetku posta istega leta, ko so bili tudi Kruci v Središči, vino od-peljali.

Omeniti še moramo ljudsko pravljico, da leži pre pod miklavževsko cerkvijo „pozoj“ in sicer takó, da ima glavo pod velikim oltarjem, reppa v bližnjem studencu. Kadar se pozoj obrača, poka prè cerkveni zid; za tega del so ga morali z železnimi ši-nami zvezati. Ako kateri župnik pozoja črnemu dijaku prodá, zajaše ga ta v zrak; naredi pa s tem velik vihar in točo, kakor na pr. l. 1861 in 1882.

Kakor že rečeno, bila je cerkev, ležeča eno uro proti zahodu od sv. Miklavža, podružnica sv. Miklavža ter je spadal do l. 1788 ta kraj k župniji miklavževske; a od istega leta so pa

Svetinje

samostojna župnija z omejenim šolskim krajem.

Iz zgoraj rečenega bi se lahko sklepalo, ka so Svetinjčani nekédaj, dokler so še spadali pod sv. M., tudi ondi šolo obiskovali, pa tega nam ne pové in ne trdi nikedo. Le toliko je gotovega, ka se je do tedaj, dokler ni bilo šole v Svetinjah, poučeyalo v farovžu.

Leta 1819. postavili so pa farani ondi, kjer stoji sedanje šolsko poslopje hram, v katerej je stanoval in otroke poučeval cerkovnik.

V poznejih časih bil je cerkovnik izpodrinen in na njegovo mesto izkušan učitelj postavljen. V stanovanje in poučevanje otrok služilo mu je staro poslopje, to pa do leta 1883. V tem letu postavili so farani na mestu, kjer je stala stara šola, krasno šolsko poslopje, v katerem je prostora za 3 razrede in stanovanje za vse učitelje.

O velikej noči 1884. leta razširila se je šola v dvo razrednico, v jesen letošnjega t. j. 1885 l. pa v trirazrednico.

Šolo obiskovati dolžnih otrok je 240.

Pouk oskrbujejo: 1 padučitelj, 1 učitelj, 1 podučitelj in 1 veroučitelj.

Cerkev.

Na mestu, kjer stoji sedanja svetinjska cerkev, stala je od l. 1603—1730 majhna kapelica (pil). V zadnje imenovanem letu so pa postavili posestniki vinogradov sedanjo cerkev s pobožno željo: da bi njim Bog obvaroval vinograde vseh nadlog.

Za 58 let pozneje t. j. l. 1788. postale so pa Svetinje samostojna fara, katero je v (dušnem) duhovnem oziru oskrboval spočetka jeden duhovnik, pozneje nekoliko časa dva, a sedaj, ko duhovnikov manjka, jo oskrbuje zopet samo jeden.

Leta 1882 je cerkev znotraj akademični malar Jakob Brollo s podobami „starega testamenta“ krasno zmalal. Istega leta bil je tudi zvonik popravljen in še višji sezidan; vse to pa se je vršilo na stroške v tej fari rojenega, a sedaj pri sv. Juriju na Ščavnici službujočega duhovnika J. A. Simonič-a.

Cerkev je postavljena v romanskem, stolp pa v gotiškem slogu. V cerkvi nahajajo se 3 oltarji: v severnej steni veliki oltar vseh svetnikov, na vzhodnej strani oltar sv. Florijana, na zahodnej strani pa oltar sv. Apolonije.

V zvoniku so 4 zvonovi. Največjega, ki tehta 12 centov, je kupil Fran Sartory l. 1858. Tudi ura v stolpu je vredna, da jo tukaj omenimo.

Šolski kraj.

V šolski kraj „Svetinje“ spadajo sledeče občine:

1. Mihaljevec z Ivanjkovci, 2. Žirovinci s Cerovcem in Hujbarjem, 3. Veličane in 4. Libonija s Pavlskim vrhom. — Razve navedenih, spada še 56 hiš občine Brebrovnik k Svetinjam.

Šola in cerkev stojite v občini „Mihaljevec“ ravno ondi, kjer se mejijo tri vasi, namreč: Mihaljevec, Ivanjkovci in Veličane.

Kraj „Mihaljevec“ ima v 58 hišah 244 (119 m. 125 ž. spola) prebivalcev, a uni „Ivanjkovci“, ki je združen s prvim v občino „Mihaljevec“ ima pa 42 hiš in 184 (84 m. 100 ž.) prebivalcev. Le-ta občina razprostira se večinoma po enakovredni dolini in po zahodnem pobočji svetinjskega brega. V Ivanjkovcih so bili rojeni slov. rodoljubi Dr. Greg. Plohl,

Dr. Ant. Magdič, Dr. Iv Petovar, Dr. Fr. Simonič in brata Josip in J. A. Simonič.

V južnovzhodnej méri od občine Mihaljevec leži kraj Libonija in v štričneji meri ž njo Pavlski vrh. Oba kraja, spadata k občini Litmerk. Libonija ima 46 hiš. in 255 (104 m., 121 ž.) prebivalcev; Pavlski vrh pa 65 hiš in 240 (110 m., 130 ž.) prebivalcev.

Na vzhodu od Pavlskega vrha leži občina Brebrovnik, od katere pa le 56 hiš z 234 prebivalci k Svetinjam spada.

Na severovzhodu od šole in od občine Mihaljevec leži občina „Veličane“, ki ima v 76 hišah 305 prebivalcev (135 m., 170 ž.) Še dalje proti severu je pa občina Žirovinci s kraji Cerovec in Hujbar. Le-ta občina šteje 115 hiš in 528 prebivalcev in sicer 260 m. in 268 ž. Cerovec je rojstni kraj „Stanka Vraza“.

Zemljepisni del.

Šolski kraj ozir. župnija „Svetinje“ leži poldrugo uro od mesta Ormoža in nekoliko dalje od trga Ljutomera.

Število prebivalcev znaša po zadnjem štetji l. 1881. v vseh občinah skupaj 1894.

Meje: na severu meji z župnijo ljutomersko, na vzhodu z miklavževsko, na jugozahodno, a na zahodu pa z velikonedeljsko župnijo.

Tla so hribovita. Šola in cerkev stojita na 130 m. visokem bregu. Od tod se vleče proti severu „Veličanski vrh“ vedno višji bivajoč.

Proti jugovzhodu od cerkve razprostira se več rebru podobnih hribov brebrovničkih, v južnozahodnej meri od teh pa „Pavlski vrh“.

Omeniti še moramo „Stanovski vrh“, ki se vleče od severozahoda proti jugovzhodu v štričneji meri z Libanjskim

in Pavlskim vrhom. Od Stanovskega vrha spada pa le vzhodno pobočje k Svetinjam.

Doline so zelo ozke. Vsled tega zaostaja voda na travnikih ter pouzročuje, da je trava kislja in tedaj ne tekne govedu kaj posebno. Doline pa so: Veličanjska, ki se vleče na zahodnej strani Jeruzalema ter se združi v Pavlovcih z „Libanjsko dolino“; le-ta pa se razširi pri Ormoži v „Ormoško“ polje.

Po dolini razprostirjajočej se med stanovskim in svetinjskim bregom, to je po „Libanjskej dolini“, teče potok „Libonija“, ki pa po daljšem svojem teku to ime zgubi ter se pod imenom „Žabnjak“ v Dravo steka. Po omenjeni dolini pelje okrajna cesta, ob katerej je napeljan tudi telegraf iz Ormoža v Ljutomer.

Po „Veličanjskej dolini“ teče potok „Sirotk“, ki se v Pavlovcih v Libonijo izteka.

Zgodovina

nam sicer ne pové, ka bi pohajala kedaj Turek in Kruc Svetinjčane, takó, kakor njihove najbližje sosede, pa morali so prestati druge nadloge: kuga umarjala jih je v letih 1646, 1680, 1682 in 1683.

* * *

V zahodnej meri od Svetinj leži šolski kraj

Runeč.

Ta šolski kraj spada v faro „Vel. nedelja“, leži pa ravno v sredini treh fara, ozir. šolskih krajev, namreč: velikone-dejske, tomaževske in svetinjske fare. Lahko umevno je tedaj, ka so morali otroci takrat, ko še ni bilo na Runeču šole, po priliki šole omenjenih fara obiskovati.

Prvi pouk pričel se je na Runeču še le leta 1821. Poučevalo se je v hiši kmeta Jurija Kumer (hiš. šte. 31.) in sicer od avgusta 1822. leta. Od tedaj pa do l. 1831. se je pa poučevalo na večih mestih, kakor ondešnji kronist piše. Potem pa je šola, ozir. pouk, zavoljo slabih, ali bolje rečeno nikakšnih dohodkov učitelja, izostal, dokler ni postavil velikonedeljski dekan P. Danjko sedanje šole.

Spočetka obsegal je ta šolski kraj samó dve občini, namreč: Runeč in Stanovno in le nekaj hiš sosednih krajev: Lešnice, Ključarovec in Lahonec. L. 1883 omejel se je pa šolski kraj na tanko, in sicer tako, da spadajo sedaj k Runeču (šol. kraj) sledeči kraji: Runeč, Dobrovščak, Stanovno, Stresetina, Žvab, Lešnica, Ključarovec, Lahonec in Hujbar. Le-ta šolski kraj ima sedaj 236 šolo obiskovati dolžnih otrok.

Pouk oskrbuje sedaj: 1 učitelj, veroučitelj od Velike nedelje in ena učiteljica ženskih ročnih del.

Šola je na precej visokemu bregu (312 m.) Runeču (nekedanji ondešnji učitelj g. J. F. dal mu je ime „Wilhelmshöhe“) v enakoimnej občini. Občina Runeč ima 151 hiš s 580 (264 moškega, 316 žen. spola) prebivalci in sicer ima kraj Runeč 50 hiš in 190 (83 m., 107 ž.) prebivalcev; kraj Dobrovščak 10 hiš in 48 (24 m., 24 ž.) prebivalcev; kraj Žvab ali Švabje 39 hiš in 141 (61 m., 80 ž.) prebivalcev; kraj Stanovno sè Stanovskim vrhom 28 hiš, in 105 (47 m., 58 ž.) prebivalcev; kraj Stresetina 25 hiš in 96 (49 m., 47 ž.) prebivalcev; kraj Ključarovec z Grmom 51 hiš (grm 5 hiš) in 308 (147 m., 161 ž.) prebivalcev; kraj Lešnica z vrhom 59 hiš in 293 (139 m., 154 ž.) prebivalcev; kraj Lahonec z Lahonščakom in Sablenščakom 106 hiš in 393 (180 m., 213 ž.) prebivalcev in kraj Hujbar 6 hiš in 25 (11 m., 14 ž.) prebivalcev. V tem kraju je rojen izvrsten domoljub in pisatelj slovenski g. J. Skuhala, ravnatelj semenišča in prof. bogoslovja v Mariboru.

Po dolini, razprostirjajočej se med Runečom in Vičanskim vrhom (z imenom „Lešnička dolina“), teče potok Lešnica, ki izvira v Peršetincih ter se izteka pri Ormoži v Dravo.

*

Pred mnogimi leti morila je bajé tudi tod kuga (najbržé v tistih časih, kakor v svetinjskej fari). Mrličé pokopavali so ondi, kjer stoji sedaj kapelica.

* * *

V zahodnej meri, poldrugo uro od Runeča, leži šolski kraj, ki se imenuje

Sv. Tomaž.

Šola.

Ondotni šolski vodja nam je poročal, da šolska kronika tomaževska ničesar ne obseza o nekedanjem pouku mladine, pač pa je pré on izvedel od starih ljudi, ka je okoli l. 1800. pričel tomaževski mežnar poučevati kakih 10 fantov v svojej sobici in to le v čitanji in pisanji. Ti dečaki so pré pozneje vsi studirali v Varaždinu. Jeden je postal celó mašnik, ostale je pa razpršila francoska vojska. Leta 1810., ko se je oglasilo kakih 150 dečkov za šolo, postavili so prvo šolsko poslopje ter namestili prvega učitelja; bil je to F. Pergar. — Leta 1828 so pa isto šolo podrli ter postavili sedanjo. Med zidanjem tega šolskega poslopja poučevalo se je v Kokl'novej hiši blizo pokopališča.

Šola bila je od tedaj pa do leta 1885. dvorazredna, sedaj je pa trirazredna ter ima 335 šolo obiskovati dolžne dece.

Pouk oskrbujejo: 1 nadučitelj, 1 učitelj, 1 podučitelj, 1 veroučitelj in 1 učiteljica za ženska ročna dela.¹

¹ Nekedaj bila je pri sv. Tomažu tudi latinska šola. Le-to oskrboval, to je nekaj dečakov pilil in pripravljaj za II. gimn. razred, je neki lončar, ki je prigomazil nekedaj do 6. gimn. razreda, potem pa se moral, ker dalje nij šlo, rokodelstva poprijeti.

Cerkev.

Omenili smo že spredaj, da ste bili sprvčasa v ormoškem okraji samó dve cerkvi, oziroma fari: velikonedeljska in ormoška. Takrat spadali so južno-vzhodni kraji sedanje tomaževske fare pod Veliko nedeljo, severo-zahodni kraji pa pod Negovo. To bili ste tudi dve gosposki: velikonedeljska (križniki) in negovska (negovski grofi). Meja med posestvoma teh gosposk šla je med sedanjo cerkvijo in Frančekovim (Škrlčevim) hramom. Podložniki, stanujoči v teh krajih, sklenejo nekoč, postaviti si svojo cerkev, ter prositi svojo gosposko za pomoč. Skleneno, storjeno! pa ne tako hitro. Križničarji (podložniki križnikov) dobili so od svoje gosposke precej zdatno pomoč, a Negovčani mnogo manj. Ta razlika pouzročila je, da so se več let kavsali, preden so določili prostor za cerkev; kajti vsaka stranka je hotela imeti cerkev na svojej strani. Ker se pa obema strankama ni moglo ustreči, postavili so si tedaj Negovčani v gozdu „Bukovca“ kapelico, katero so posvetili sv. Tomažu. Križničarji so pa tudi pripravljali prostor za novo cerkev. — Med tem uname se med strankama prepir, ki je trajal do leta 1717. Vodja Negovčanov je bil neki „Patoglav“, a Križničarjev pa „Sekula“. Od tod tedaj psovki: „Vi ste Patoglavci“, „a vi pa Sekulovci!“

Sekulovci zberó se nekega deževnega večera, ter gredó oboroženi v Bukovco po sv. Tomaža. Kapelico razrušijo, podobno sv. Tomaža pa odnesó ter mu postavijo cerkev, katera še dendenes stoji.

Cerkev ima 4 oltarje, 4 zvonove in 160 let stare, pa še dobre orglje.

Prvi duhovnik te lokalije bil je Peter Masič, rodom Kranjec.

Leta 1806. je pa postala ta lokalija fara. Prvi župnik bil je Štefan Modrinjak, rojen Središčan.

Fara, oziroma šolski okraj

meji na severu z župnijo malonedeljsko, na vzhodu z ljutomersko in velikonedeljsko, na jugu z velikonedeljsko in lenartsko, na zahodu pa s poljensko župnijo.

V šolski kraj spadajo te-le občine, oziroma kraji: Bratonečice, Seance, Gradišče, Malaves, Malevina, Koračice, Hranjigovec, Zagorje, sv. Tomaž, Peršetinci, Savci, Rakovci, Trnovci in Senik. Do leta 1883. spadali ste semkaj še občini Lahonec in Ključarovci (ufarani ste še sedaj). S tem, da spadate od tedaj ti dve občini v šolski kraj Runeč, zmanjšal se je šolski kraj tomaževski.

(Ker se nam niso uposlali podatki za opis posameznih krajev, usojamo si tedaj podati pesen, s katero tomaževski nadučitelj gosp. J. M. nekoliko posamezne „vesnice“ opisuje.)

Fara tomaževska zmír je slovela,
Kruha in vina dovolj vsel imela,
Glejmo v vesnice in tudi v bregè
Vsakemu dobro po srednjem še gré.

„Seančar“ prav' 'ma obdelane njive,
Travnike lepe in hleve vse žive,
Šume, gorice in polne kletí,
Srebrne dnarje pa skrite drží.

Seanca je skrajni kraj tomaževske fare na jugu. Ob potoku „Seanca“ stoji 25 hiš s 144 (68 m., 76 ž. spola) prebivalci. Spada k občini Bratonečice.

Tud' Bratonečar vzad' neče ostati,
Hiše 'ma lepe na pisanej trati;
Vsaki je bogat, je kmet alj željar,
Malaves tudi jim lepi je par.

Bratonečice in Malaves ležite v istej méri od sv. Tomaža, kakor Seanca, samó da ste nekoliko bližje farne cerkve.

Bratonečice imajo 20 hiš s 127 (56 m., 71 ž. spola) prebivalci. — Malaves ima 32 hiš s 132 (62 m., 70 ž. spola) prebivalci.

Savčani lahko vzkriž roke držijo,
 Ki si tam v „Čreti“ živino redijo;
 Dobrega vina nakotajo v klet,
 Tiho pa hodijo tolarjev štet.

V lepej seančkej dolini, ki se v Savcih najbolj razširja (tukaj je Čreta), stoji 46 hiš, v Savskem vrhu, ki v Savce spada, pa 34 hiš, skupaj 80 hiš s 378 (185 m., 193 ž. spola) prebivalci. Savski vrh je visok 299 metrov.

Rakovci tudi prav dobro živijo,
 V tihi dolini se skriti držijo;
 Samo da komaj k vam najde se pot:
 Kam se obrnem, tam vidi se plot.

Kraj Rakovci spada k občini Savce. V severo-zahodnej meri od sv. Tomaža, na 292 m. visokem bregu, ki pa še proti severu višji postaja, takó, da doseže celó 306 m., stoji 10 hiš s 55 (31 m., 24 ž. spola) prebivalci. Tudi Rakovski vrh (visok 335 m.), ki ima 46 hiš s 143 (68 m., 75 ž. spola) prebivalci, spada k občini Savce.

Rucmanci pri vas je tudi dobrota,
 Če ravn' po bregih je mnoga sirota;
 Kmetov je malo, pa vsak je bogat,
 V Senčak in Rucmanski vrh gre vsak rad.

Rucmanci z Britkošakom in Senčakom spadajo v občino Trnovce. Le-ti kraji ležijo v severo-zahodnej meri od sv. Tomaža. Kraj Rucmanci je na 297 m. visokem bregu in ima z Britkošakom 30 hiš s 145 (70 m., 75 ž. spola) prebivalci; Senčak z Gomilo pa 20 hiš s 65 (31 m., 34 ž. spola) prebivalci.

Mezgovce, Trnovce 'mam z enim štukom,
 Vsaki gospod je pod svojim klobukom;
 V tihi dolini jim nič ne fali,
 K meši se tudi predalječ ne zdi!

Kraja, Mezgovci in Trnovci, ležita v severo-zahodnej meri čez jedno uro od sv. Tomaža. Zaradi te daljave nakanijo postaviti v Trnovcih enorazrednico. Kraj Trnovci ima z Gajšekom (je tudi kraj) in Trnovskim vrhom 56 hiš in 222 (99 m., 123 ž. spola) prebivalcev. Kraj, Mezgovci z Mezgovskim vrhom in Škoflakom, pa ima 18 hiš in 67 (33 m., 34 ž. spola) prebivalcev. Cela občina Trnovci ima 158 hiš in 625 (294 m., 331 ž. spola) prebivalcev. Le-ta občina leži ob meji ormoškega okraja. Če potujemo od tod, po cesti preko Rakovskega vrha, tedaj pridemo v občino Koračice. Le-ta kraj leži že v severo-vzhodnej meri od sv. Tomaža.

Hod'mo še v Koračko lepo dolino,
 Tam 'ma vsak farman po smrt' domovino;
 Zato jih grajati nikdo ne smé,
 Dobro jim ide po noči po dne.

Malo dol niže so že Pršetani.
 Travnikov manje, so bolj med bregami,
 Pa, če ga vprašaš, če čaj mu fali?
 Vsaki bo rekel, da dobro živi!

Grm in Hranjigovci travniki vaši, (?) *)
 Konji in krave so radi na paši,
 Proti ne stavi se vini noben,
 Radi ga pijejo noč ino den.

Kraji: Hranjigovec, Koračice, Pršetinci, Zagorci in sv. Tomaž, spadajo v občino Koračice; imajo pa: Hranjigovec z vrhom 23 hiš in 93 (42 m., 51 ž. spola) prebivalcev; Koračice z vrhom 53 hiš in 254 (102 m., 151 ž. spola) prebi-

*) ? F. R.

valcev; Pršetinci 44 hiš in 201 (87 m., 114 ž. spola) prebivalcev; Zagorci 29 hiš in 107 (48 m., 59 ž. spola) prebivalcev. Cela občina „Koračice“ ima tedaj 178 hiš in 775 (340 m., 435 ž. spola) prebivalcev. Bregovi y tej občini so pa visoki, kakor sledi: tomaževski 297 m., zagorski 299 m., pršetinski 306 m., korački (Kotovje) 322 m.; najvišji breg y fari je pa „Lahonsčak“, ki ima 329 m. nadmorske višave.

Lahonci vaša dolina je lepa,
Peščena zemlja pa dostikrat slepa,
Lahonsko vino vam greje teló,
Če ga ne nese, ga kotá domov.

Hod'mo kre Kunkite ino črez Žvabe,
Pridemo dol do ključarovske grabe,
Boljšo je leto, bolj njiva rodi,
Dol od Senika vam dež pognoji.

Le-ti kraji so ušolani na Runeč. Omenimo še samó, ka je na Žvabi rojen uzorni rodoljub slovenski, g. B. Raič, deželni in državni poslanec in župnik barbarski v Halozah.

Večje vesnice sem zdaj imenoval,
Svet'ga Tomaža pa bolj bom spoštoval.
Kak' nam pri svetem Tomaži kaj gre,
Lahko vsak farman v nedeljo izvê!

*

Tla so hribovita, vendar se nahajajo med hribovi tudi lepe doline, na pr. Bratonečka, Savska in Koračka dolina.

*

Imenitnejša potoka sta samo dva: „Koračica“, ki se kot „Lešnica“ pri Ormoži v Dravo izliva in „Seanca“, ki se kot „Brinjaga“ v Trgovišči s Pesnico združi. Na obeh potokih je nekoliko mlinov, ki pa zaradi pomanjkanja vode večinoma mirujejo.

*

Na „Gradišču“ stal je bajé nekedaj gradič, kjer je gosposka pobirala desetino. Pred nekaterimi leti se je še izkopalavalo ondi zidovje od podrtega gradiča. Od tod tedaj ime „Gradišče“.

* * *

Šolski kraj tomaževski je v skrajnem zahodnem koncu ormoškega okraja. Mér našega potovanja bomo tedaj morali obrniti od tod proti jugu-vzhodu. Za poldrugo uro pridemo zopet na „Dravsko polje“, v šolski kraj, ki se imenuje

Sv. Lenart pri Veliki nedelji.

Šola.

Kedó in kako je poučeval otroke v tem kraju, ko še ni bilo šole, je v sivo temo ogrneno. Še-le h koncu življenja slavne cesarice Marije Terezije je njen šolski duh ta kraj za omiko naroda nekoliko prešnil. Kakor večinoma povsod, tako je tudi tukaj, od časa prvega župnika, imela duhovščina pouk ljudstva oskrbovati. Njih namestniki za šolo, kakor bi sedaj rekli suplenti, pa so bili cerkovniki, kateri so v svojih stanicah zbirali otroke imenitnejših starišev, ter je učili moliti in jim razlagali temeljne nauke krščanske vere. Komaj h koncu 18. in v začetku 19. stoletja je počila na šolskem obzoru slaba zora tudi v tem kraju. Že pred letom 1811. so stariši, stanujoči bliže Velike nedelje, pošiljali svoje otroke v to šolo, kjer so se učenci bajé tudi že učili čitati, pisati in računati. Ker pa so to leto tam prvo šolsko poslopje postavili ter skušanega učitelja namestili, so morali še bolj otroci iz spodnih vasi tega kraja tam šolo obiskovati. Po napovedi 78 let imajoče, še živeče Marije Veit, moral je že prva leta tega stoletja njen oče kot mežnar pri sv. Lenartu, nekatere otroke v čitanji, pisanji in računanj, se vé da v svojem stano-

vanji, poučevati, ker je moral čez to sposobnost kot sicer cerkovnik, skušnjo prestati. Po francozkih vojnah imel je že 6 do 10 rednih učencev za imenovane predmete. Pozneja leta so se učenci vedno množili, tako, da jim je bila šolska soba pretesna. Le-ta okoliščina in pa slabe letine od 1812 do 1817 so pouzročile, da je potegnil le-ta prvi lenarčki školnik v drug kraj, v boljšo službo. Leta 1814. se je poučevalo, kakor je le-ta ženka poročala, v hiši želarja Plohla v Podgorcih hiš. šte. 4, kjer se je soba najela in sicer od nekega učitelja J. Peklarja, kateri se je mendá, ko se je tukaj nova šola postavila (1818), preselil k sv. Miklavžu pri Ormožu.

Kjer stoji sedaj šola, stala je poprej lesena, enonadstropna župnija (farovž), v kateri je pri tleh stanoval cerkovnik ter imel svojo šolo, a zgoraj pa župnik. V teh hudih letih (1813 do 1817) stavila se je najbrže šola, sicer ne bi smeli zapisati na dimnik pod krovom letno šte. 1818. Stavbeni zalog nabiral se je do tega leta, kakor je v cerkveni kroniki zapisano, v enakem razmerji iz doneskov: dominij, cerkve in štajerskega šolskega zaloga. Zapisnik, v katerem so se zbirali ukazi šolskih nadzornih oblasti, ima datum in podpis: „13ega oktobra 1819 Fran Filipič,“ in je najstarejše pismo, v katerem se kaj o redni šoli zvé. 31. oktobra 1728 je že v šolskih pismih podpisan Matija Paven. Iz teh pisem se bere, ka je bilo leta 1829. šolo obiskavati dolžne dece v 215 hišah 118, kateri so razen 2 vsi šolo obiskovali.

Šola je še vedno enorazredna ter ima sedaj 162 šolo obiskovati dolžne dece.

Pouk oskrbujejo: 1 učitelj, 1 veroučitelj in ena učiteljica ročnih del.

Cerkev.

Cerkev je bila postavljena v l. 1520. v celó prostem slogu, kateri nima niti prav gotiškega niti romanskega značaja.

Bila je do leta 1788. podružnica Velike nedelje, a v tem letu je pa postala samostojna lokalija, za katero je bil imenovan kuratom Fran Guštar.

Kedo in zakaj je postavil to cerkev, nij znano. Po ustnem poročilu sezidala se je iz podrtin nekedanjega sodinskega gradú. Rajni velikonedeljski dekan Peter Danjko je mnogokrat pri vizitaciji te cerkve omenil, ka je sezidana iz razvalin omenjenega gradú, katerega so najbrže Turki okoli l. 1493. razdjali. Torišče tega gradišča je precej velika čveterokotna ravan vrh Sodinskega vrha, okoli katere se do 2 metra široki rovi še dobro poznajo. Okoli tega hriba v znožji leži vas Sodinec, ki je pa ušolana in ufarana k Veliki nedelji.¹ Mogoče je pa, da se je postavila le-ta cerkev v l. 1474—1490, ko je umarjala tod in po vsem Slovenskem kuga ljudi in živali, ter se posvetila sv. Lenartu, ki velja kot patron in zagovornik živinoreje.

Cerkev je sè svojim prostorom za nazočnost pri sv. opravlilih vernemu ljudstvu zadostovala ter zadostuje še sedaj, le o velikih svetkih in o proščenji, ko pride iz drugih krajev

¹ Med narodom ohranila se je še pravljica o nekedanjih bogatih sodinskih grajščakih. Vsak, ki nekoliko o tej pravljici povedati vé, potrjuje njeno istinitost s to-le dogodbico, katera se je pré večkrat ponavljala: „Živel je pred nekolikimi desetletji v Sodincih sodar z imenom Jesih. K temu hodil je po noči nekedo gospodski ter ga prosil, da bi mu šel posode (kadi) popravljat. Le-ta sodar vzel je navadno (prvikrat sevéda ne rad) nekaj obročev in kladivo, potem pa je šel za nepoznanim gospodom. Ko sta prišla do nekega leskovega grma, potipal je gospod nekoliko nekje za grmom in naenkrat so se odprla velika vrata, ki so peljala v neko grozno veliko klet, odonot pa v drugo in tretjo in Bog si ga vedi, koliko jih je še bilo zaporedoma. V teh kletih moral je tedaj sodar Jesih popravljati kadi, ki so bile napoljene z raznovrstnim denarjem. Po dovršenem delu smel si je vzeti iz jedne kadi toliko denarja, kolikor ga je mogel z jedno roko zagrabiti.

Fran Rakuša.

mnogo naroda, je navadno gnječa. Leta 1864. jo je vendar hotel takratni provizor Martin Satler povekšati s tem, da bi se ji prizidala na severni strani ena prostorna kapela. Sè svojo zgovornostjo je znal ljudi takó navdušiti, da so ljudje tudi iz sosednih far začeli za Boga ime delati opeko, voziti kamenje in les k cerkvi. To povekšanje cerkve je pa konzistorij preprečil s tem, da je bil provizoričnega župnika M. S. prestavil ter namestil sedanjega g. Fran Toplak-a kot stalnega župnika. In tako se je tudi navdušenost za stavbo cerkve pri ljudstvu polegla.

Cerkev ima od l. 1853. samo jeden oltar; dva so razdrli, podobe svetnikov pa na cerkveno podstrešje znosili.

Posebnih znamenitosti v cerkvi nij.¹

V osemoglatem zvoniku so trije neubrani zvonovi, od katerih je srednji bajè najboljši in najfinejši. Ure v zvoniku nij; pač pa je napravljena na južnozahodnej strani pod prvo lino zvonika solčna ura, od katere se je le še kazalec ohranil, a številke izpral je uže zdavnja dež.

Kakor so se posestniki vinogradov v občé radi priporočevali v zavetje sv. Vrbaná, da bi njim sprosil obili vinski pridelek od Najvišjega ter mu v čast stavili podobe, kapele in celó cerkve na visocih hribih, tako so tudi tukaj na koncu Preclavskega vrha na visokem holmu postavili kapelo svetega

¹ Sprvčasa bil je kor zeló majhen. Bilo je prostora za precej velike orglje in toliko, da sta se mogla orglavec in mehovlačar za silo obračati; še popodan ni bil. Za sedanjega župnika se je pa kor za polovico povekšal, ter spravile so se nove, precej dobre orglje, ki so pa manjše od prvih. Od tedaj ima tudi cerkev več prostora, kajti nekoliko manj od polovice dedov zahaja na kor, kjer se tudi, če je treba -- slišati dajo!

Na steni (na koru) visi podoba, ki predstavlja Zveličarja visečega na gori Kalvariji med dvema razbojnikoma. Le-ta pódoba je najbrže uže več stoletij stara.

Vrbana, podobno majhnej cerkvi, predstariši g. grofa Grundakar-ja Wurmbadta in posestniki grada Borla in tukajšnih vrbanzelskih goríc, katere sedaj poseduje „Graška občinska hranilnica“. Ali zlobna osoda je hotela, da se je ta spominek človeškim očem odmaknil, takó, da sedaj le še groblja kamenja kaže, kjer so nekedaj pošiljali tlačani vzdíhe k Bogu pomoči proseč; kajti očivestno jih tako niso smeli. Treščilo je namreč v kapelo, zgorela je bajé streha, razkapalo zidovje, ostalo je le še ime tega hriba — „Vrbanzelj“.

Fara.

Kakor uže omenjeno, bila je ta cerkev podružnica do l. 1788. Velike nedelje, kamur so bili ufarani vsi kraji sedanje lenarčke fare. Od omenjenega leta je pa fara samostojna ter ji pripadajo te-le vasi: Podgorci, Bresnica, Preclava, Litmerk, Bratonečici (3 hiše), Strijanci, Cvetkovski vrh, Cvetkovci, Oslušovci, 10 hiš iz Samošan, 10 od Sodinec in 3 iz Preroda.

Šolski okraj.

V šolski okraj lenarčki spadale so sprvčasa vse ufarane vasi, a vsled pisma vis. c. kr. deželnega šolskega sveta od 23. januarija 1882, šte. 148, so se pa do tedaj sem ušolane hiše iz vasi Samušan hiš. šte. 1, 25, 26, 27, 28, 35, 40, 51, 54 in 56 odpisale ter k sv. Marjeti ušolale.

Vas, v katerej stoji šola, imenuje se

Podgorci.

(35 hiš in 145 [73 m., 72 ž. spola] prebivalcev.)

Ta vas nosi tudi ime občine ali srenje Podgorci, h katerej spadajo še vasi: Cvetkovski vrh, Brsnica, Preclava in Strijanci. Vas leži v znožju dveh hribov obsajenih z vinsko trto, tedaj pod goricami. Od tod tedaj ime Podgorci.

„Cvetkovski vrh“ leži v vzhodnej meri od Podgorcev. Osnovno ime tega vrha in pa vasi, ki leži dalje doli na jugu pod tem hribom je dvojno: Cikovci ali še celó Cirkovci. Gosp. Fran Toplak, župnik lenarčki, razlaga Cikovce, kakor ljudje izgovarjajo. C e t k o v c e, korenika je „ceta“ = Bachfer, tedaj prebivalci na bregu ob potoku — Cetkovci. Gosp. Alojzij Krajnc, bilježniški uradnik v Ormožu, pa hoče dokazati, ka vas Cikovci dobi svoje ime od vrha, na katerem stoji cirkev, tedaj Cirkovski vrh in Cirkovci, ker v starih pismih, pisanih pri Veliki nedelji, se pré bere: Kirchdorf, to je Cirkovci.

Občina Podgorci meri 294 ha., 44 a., 18.2 m.; živi pa v vasi Podgorci v 38 hišah 157 ljudi v Cvetkovskem vrhu pa v 28. hišah 101 prebivalcev.

Od Podgorec in Cvetkovskega vrha dalje proti jutru leži

Sodinski vrh,

ki pa spada v občino Sodinci, ušolano k Veliki nedelji; le 8 hiš je ušolanih k sv. Lenartu. Na severu od Podgorec leži vas

Strijanci.

(29 hiš in 123 [62 m., 61 ž. spola] prebivalcev.)

To vas imenujejo ljudje pravilno Strnjanci, to je posestniki strnenega polja nasproti Sejancev (korenika sejati).

Na severju mejaši ta vas z Bratonečici, od kod so pa samo 3 hiše kraj potoka k sv. Lenartu ušolane. K občini Bratonečic še spada vrh Litmerk, ki je pa z vsemi 15 hišami k sv. Lenartu ušolan. Na večer od Podgorec leži vas

Brsnica.

Tudi to vas ljudje delijo v gornjo in spodnjo Brsnico in v Vršič. Ime je dobila od besede brstiti = pasti, „hutweiden, tedaj Brstnica = Hutweide, kakor še stari ljudje iz-

govarjajo, a mladi so že glas „t“ izpahnili. V tej vasi poseduje dornavska grajščina obširne gozdove „Brsničina“ imenovane, v katerih še stojé mogočne, visoke, stare bukvi, za katere se vsako leto lep denar dobi. V južnej meri od te vasi leži vrh

Preclava,

ki pa dela z Brsnico eno dačno občino. Brsnica šteje 46 hiš in 283 ljudi, Preclava pa 18 hiš in 73 ljudi; obe skupaj merite 465 ha., 76 a. in 54.2 m. Tudi ta hrib je na severju obraščen z gosto šumo, nekaj pa z grozovitim drevjem, kar mu je tudi ime dalo: Brecato = „unheimlich“, Breclava tedaj: „unheimlich bewaldeter Berg. — Pol ure od Podgorec je vas

Cvetkovci.

(54 hiš in 321 [141 m., 180 ž. spola] prebivalcev.)

Od kod je dobila ta vas svoje ime, je že bilo povedano. To je največa vas lenarčkega šolskega kraja. Cvetkovčani so najsrečnejši ljudje tega kraja. Imajo rodovitna polja, prostrane travnike z bujno rastočo travo ter s žlahtno trto ovenčane vinograde v Cvetkovskem vrhu, s katerim so bili nekedaj v eni občini, kar priča to, da imajo skoraj vsi gozde v tem vrhu ležeče.

Blizo enako lego ima sosedna vas

Oslušovci.

(26 hiš in 165 [81 m., 84 ž. spola] prebivalcev.)

Le-ta vas dela s prejšnjo eno srenjo, vendar je na vsem od prve ubožnejša. Polje je prodnato, travniki so slabi, kar je nekedanje tamošnje prebivalce nasílilo, da so morali bolj osle nego konje rediti, toraj Oslušovci, to je posestniki oslov.

Ufaranih je še 10 hiš iz vasi Samušan, to je vas prav za prav Za-mužami, ker Pesnica o času povodenj mnogo vode pópusti, katera v ilovičnih tleh mlake in muže dela. Ta vas

je sicer z ostalimi gornjimi hišami in z vasjo Tibayci, sè katero dela eno občino, ufarana k sv. Lenartu, a ušolana je pa, kakor že rečeno, k sv. Marjeti niže Ptuja, tedaj pod ptujski šolski okraj, a v sodnijski okraj spada še vender v ormoški.

Ormoški šolski okraj se toraj s sodnijskim ne vjema popolnoma.

Samošanskej celej občini, potem Oslušovcem in Cvetkovcem dela Pesnica o deževnih dneh s povodnjo veliko škode, kar traja časih po teden dni. Slednjim dela tudi Dravišče (ena panoga iz Drave) mnogo preglavice.

Zemljepisni del.

Ta šolski kraj leži po dolgoma SSV proti JJV v daljavi poldrugo uro, to je 5.7 km. in širóčine 2.55 km.

V 250 hišah ima po zadnjem ljudskem štetju 1881, 1213 prebivalcev.

Meje: Na zahodu meji od Murmajerverga posestva do Stuheca v Litmerku s polensko župnijo, na severju od tod do Kukovčevega Franca v Strijancih s tomaževsko in od tod na jutro do Rihtariča v Cvetkovskem vrhu in do izliva Pesnice v Dravišče z velikonedeljsko župnijo. Odonot gre ravna črta po meji na jug, od jutra do večera do Forminskega otoka proti Hrvaškemu (šol. kraj Križovljane). Od tod pa do Murmajerjeve viničarije pa meji z župnijo sv. Marjete.

Šolsko poslopje in cerkev stojita na koncu večerne panoge Cvetkovskega vrha. Z načeljem ležite proti jugu in sicer takó, da dijagonala v šolski sobi, potegnena od južnega kota proti severnemu, ravno vštrično meri s poldnevnikom.

Bregovi.

Bregovi so izrastki od panoge Slovenskih goríc, ki se privleče od Senčaka do Polenšaka. Tukaj se razcepi v dva

vrha, od katerih pride eden v Prerodi, drugi pa v Litmerki v faro. Prvi gre po Prerodi od severa proti jugu do Tibavec, tukaj se obrne proti jutru, naredi kratko proti severu raztezajočo se bunko v Brsnico, ter se pri Kranjčevi zidanjci zopet v dva vrha loči: v Samošanski vrh in Preclavo. Samušanski vrh zgine v spodnjih Samušanih v Dravsko polje, a Preclava pa se konča pri Mežnaričevih na spodnjih Podgorskih ledinah. Drugi vrh gre v lenarčko faro od Vrbovčevih v Litmerki celó kratko proti jutru. Pri Iv. Mundi se obrne proti jugu ter se konča z Vršičem. Ondi obrne se proti večeru ter se konča pri Lahovih v Brsnici, a ena panoga raste iz njega pri Malecu, gre nad Brežno Meglovko ter pride pri Sirčevih v Strijanski vrh (313 m.). Tukaj ima zopet več izrastkov na jug. Prvi gre od Štabučeve kleti in se konča v spodnjih Brsničkih ledinah; drugi od Canjkovih goric ter se konča v Podgorskih gornjih ledinah; malo se še pa obrne proti večeru ter konča pri Radekovicah v Brsnici. Tretji je zelo kratek; večerno rebro (Domijanove gorice) je še Strijanski vrh, a juturno pa že spada v Podgorce. Odonot gre dalje proti vzhodnem jugu do Kimovčaka (Dornayski breg 321 m.). Tukaj naredi zopet vozél večim panogam in bunkam. Ena se obrne pri Bratušovih, sega blizo 316 m. morske višine ter se konča pri Kukovčevih v Strijancih; levo rebro je pa že Sodinjski vrh. Druga se pri Pepinih obrne proti večeru (ima tudi precej visokosti, od koder je krasen razgled), ter se konča v večih vejah v Podgorcih: v Lozniku, pri Ozmečevih in Rajhovih v gornjih Podgorskih ledinah. Na teh dveh hribih ima dornavska grajščina prekrasno v redu na novo zasajene vinograde najžlahtnejših trt. Le-ta panoga dela s prejšnjim in Domijanovim bregom obširno kotlino, nekedajšnjo Nemčevo grabo, kjer je mnogo let stal „magistrat“ podgorske občine (Blaž Nemeč je več let županoval).

Od Kimovčaka se obrne glavni hrbet proti jutru ter izraste iz njega takoj pri kamenem križu ena bunka, na kateri je zasajena majhena krpica z vinsko trto. Ena pa gre proti jugu ter se konča v Lózniku. Od teh bunk se začne Cvetkovski vrh, ki gre precej ravno do Komahenjevine viničarije, tukaj pa se konča s tremi izrastki: eden gre na jutro v Sodinski vrh, drugi na večer v Cvetkovski vrh (310 m.), na katerem koncu stojite cerkev in šola 239 m. nad morjem in tretji pa gre naravnost v južno-vzhodnej meri proti Sodincem, na katerem koncu je baje stal sodinski grad.

Doline,

so razven Brsničke in Podgorske ozke in neznatne. Prvo oklepajo že opisani hribi, namreč: od večera Prerod, od juga Preclava, od severa pa Litmerk in Strijanski vrh. Na podgorskih tleh se nekoliko zoži ter ima zaradi vlažnosti samo travnike. Med Litmerkom in prvim izrastkom Strijanskega vrha je dolina „Dolščina“, ki pa ima tudi večidel močvirna tla. Iz Nemčeve grabe se razprostira tudi širja močvirna dolina, katera se zgubi v „Jelšji“, to je v gornji podgorski ledini v Podgorsko in ta pa med Repovimi in Mežnaričevimi v Dravsko polje. Tudi Bratonečici in Strijanci imajo svoje travnike na Savskej dolini, a njiva pa na vznožju imenovanih hribov.

Potoki.

Glavni potok je Pesnica, ki pride v faro v Samošanih ondi, kjer je bila nekedaj mitnica; zapusti jo pa ondi, kjer se izliva v Dravišče. Na desnem bregu Pesnice onostran Oslušovec jej priteka Zvirenčina, na levem pa potok, ki nima lastnega imena, imenuje se le Podgorski potok (izteka se še le v sosedni fari v Pesnico). Izvira v Polencih, teče po Lasigovcih ter pride pri Kukovčevih v Bresnici na Lenarčko. Na

gornjih brsničkih ledinah se izliva v njega Brsničina, majhen potoček, ki se nabere iz vrelcev v šumi Brsničini ter ima potem tudi ime. Na spodnjih ledinah v Brsnici se izteka potočic, izvirajoč izpod stana F. Majcena v Strijanskem vrhu ter sprejema močvirne vode po že imenovani dolini „Dolščini“, da je itak toliko nabere, ka goni Tomašekovemu Jurju mlinško kolo za domačo mletje. Tako se ta potočic, ki s tem, da mu pritekajo vodice iz virov muževnih tal, vedno močnejši postaja, izliva na gornjih ledinah v Podgorski potok.

Slednjič še izvira v cerkvenem lesu in v Lozniku (na délu Vorihovega Tina) potok „Jordan“, ki teče do šolskega vrta v južnozahodnej meri, a ondi pa se obrne proti zahodi ter se izliva, tečoč čez srenjsko cesto med Pavliničevim in Lebenovim travnikom, v Podgorski potok.

V vseh teh potocih ne živi ne rak, ne druga riba, nego pesači. Ljudje pravijo, ka so raki zmrznoli, pa le neka glista jih je v bolj stoječih potokih pomorila, kakor so prirodoznanci dokazali. V Podgorskem potoku dobi se še časih kak klen in menek. V pesnici pač dobijo ščuke, klene in druge klenom podobne ribe, ki 5, celó 10 kg. tehtajo. Pred petimi leti je ulovil Anton Horvat solača, ki je tehtal 20 kg. To se pa le redkokrat primeri, ka se pritepe kateri taki glavač iz Dravišča v Pesnico.

* *

* *

Rekli smo zgorej; ka so sprvčasa, ko še ni bilo pri sv. Lonartu šole, Lenarčani obiskovali veliko nedeljsko šolo! treba nam je tedaj, da si ogledamo še ta šolski kraj, ter, kolikor mogoče, o njem poizvemo.

Velika nedelja.

Šola.

Kedó in kakó je poučeval v najstarejših časih veliko-nedeljsko deco, ni nobenemu živečemu človeki znano, pa tudi ni nikjer zapisano. Brž ko ne so to opravljali, kakor drugod, duhovni. Pravilno šolanje pričelo se je, kakor farna kronika poroča, še le za časa cesarice Marije Terezije. Ondi beremo tudi, ka se je kupila takrat hiša necega želarja, stoječa na stališči sedanjega, takó imenovanega „starega šolskega poslopja.“ V tej-le hiši poučevalo se je nekoliko časa. L. 1823. postavilo se je pa sedanje (staro) šolsko poslopje, ki je stalo 3.533 gl. 14 kr. dunajske veljave. Šola bila je že takrat dvo-razredna, kar je razvidno iz „stavbenega zapisnika“, ki je shranjen v veliko-nedeljskem gradu. Ker pa je število šolobiskavajočih vedno naraščalo, kupila je tedaj šolska občina l. 1866. sosedno hišo, tako imenovano „Meglijo“ ter v isto preselila l. 1876. prvi razred.

Sedaj je 120 dečkov in 140 deklic za šolo sposobnih. Pouk oskrbujejo: 1 nadučitelj, 1 učitelj in 1 veroučitelj.

Cerkev.

Najstarejša (prva) cerkev v Velikinedelji bila je zelo majhna, pa yendar utrjena. Stala je nekoliko severno od sedanje cerkve. Posvečena je bila sv. Mihalju. Kedaj se je ta cerkvica stavila, ni znano. Znano pa je, ka je stala že 840. leta., kajti v istem letu bila je konsekrirana. V letu 1236. imenovala se je pa že farna cerkev z župnikom križničarjem Fr. Ulrichom. Na stališču sedanje farne cerkve stala je pa cerkvica, katera je bila sv. Trojici in D. M. 7 žalosti posvečena. Kedaj in kedó je le-to cerkvico postavil, ni znano. Po nekem ostanko — danešni krstni kapelici, dá se sklepati,

ka je bila v 13. stoletji postavljena. L. 1674. so to cerkev do presbiterija danešne krstne kapelice podrli ter jo v danešno prostorno cerkev razširili. Takrat je župnikoval Pavl Hafner.

Velikonedeljska cerkev je gotovo največja od vseh cerkva v ormoškem okraju. Postavljena je v podobi križa. Veliki oltar je posvečen sv. Trojici, jeden stranskih (v kapeli) sv. Jožefu, jeden pa sv. Iyanu Nepomucenu.

Pod velikim oltarjem bila je do leta 1760. rakev, v katero so polagali križničarje k večnemu počitku. V omenjenem letu so jo pa, ker se je bilo bati, da bi se porušila, zasipali. Namesto le-te so pa naredeli pod levo stransko kapelo novo rakev, v katero so še leta 1802., pa takrat je bilo zadnjokrat, križničarja J. F. grofa pl. Attems-a položili.

Žagrad (v kotu med levim stranskim oltarjem in presbiterijem) je prostran, da malokteri tako!

Nad žagradom je hiša (oratorij), iz katere se zkozi dve okni, obrneni v cerkev, po vsej cerkvi vidi. Tje zahaja ob času božje službe velikonedeljska gospôda. Ondi shranjene so tudi nekatere zgodovinsko znamenite reči, tako na pr.:

a) 6 slik v Veliki nedelji umrlih župnikov križničarjev. Mej temi je una Fr. Hafnerja najstarejša;

b) dve banderi in 4 slike umrlih vitezov;

c) 2 železna grba z letnima števil. 1644 in 1648;

d) mašni plašč s vpletenima črkama M. T., ki pomenite Marija Terezija in letnim števil. 1779. Le-ta plašč darovala je cesarica M. T. deželnemu komturu grofu Harrach-u;

e) dva nagrobna kamena; na jednom stojijo pod kelihom te-le črke: C. A. O. T. P. P. P. (Casperus Adlessich Ordinarius Teutoniæ Presbyter Parochus Polstraviensis); na drugem pa: Adm. Ratus Dom. Antonius Miklaus Ecclesiæ Ordinarius Teutonicæ Presbyter professor A. A. L. L. et Philosophiæ

Magister Theologie Baccalaureus, Archiparochus 26 annar, hic loci obiit ætatis suæ 70 annor die 16. januarii anno 1747.

Na koru so velike orglje, katere so pred nekaterimi leti še za narboljše v okraju slovele. Razven tega instrumenta sta še dva velika talambusa, ki pa se le še pri „tušu“ rabita.

Zvonik je nad desno stransko kapelo: za mežnarja, ki mora čez stopnice zvonit hoditi, zelo neprilčno postavljen. V njem so 4 zvonovi in ura.

V starih časih obdajal je cerkev močen zid. V tistih časih, pa do cesar Jožefove (II.) dobe, pokopavali so tudi mrliče okoli cerkve kakor drugje. Le-ta zid odstranili so leta 1847.

V severnej méri od farne cerkve, poleg farovžkega vrta, stala je baje pred kakimi 300 leti kapelica posvečena sv. Ani. Nekoliko o njej izvé se tudi iz farnih listin. Postavljena je bila l. 1572., konsekrirana pa l. 1620. V letih 1770 — 1780 so jo pa, kakor tudi uno sv. Mihalja, ker niso imeli niti za jedno niti za drugo uzdrževalnih sredstev, podrli.

Fara in šolski kraj.

Velikonedeljska župnija meji na severu na župnijo tomaževsko, na vzhodu ormoško, na jugu jo omejuje Drava, na zahodu pa lenarčka župica. K njej spadajo te-le občine, ozir. kraji: 1. Občina Velika nedelja s kraji: Hajndl, Drakšl, Sosedska, Mihovce. 2. Občina Šardinj skraji: Lunovec, Šardinj, Lešnica, Ključarovci in Strmec. 3. Občina Vičanec. 4. Občina Trgovič. 5. Občina Sodinec sè Senežicami. Občina Runeč je sicer k Vel. n. ufarana, ima pa svoj šolski kraj. Šolski kraj je tedaj za to občino manjši od župnije. Šola in cerkev stojite v vasi „Velika nedelja“. Le-ta vas ima 21 hiš s 127

(57 m., 70 ž. spola) prebivalci. Ostali kraji spadajoči k občini Velika nedelja pa imajo hiš in prebivalcev, kakor sledi: Hajndl: 36 hiš in 166 (74 m., 92 ž. spola) prebivalcev; Drakšl: 26 hiš in 123 (52 m., 71 ž. spola) prebivalcev; Mihovec: 47 hiš in 293 (127 m., 166 ž. spola) prebivalcev. Cela občina Velika nedelja ima tedaj 130 hiš in 709 (310 m., 399 ž.) prebivalcev.

Občina Šardinj ima 178 hiš in 879 (417 m., 462 ž. sp.) prebivalcev in sicer jih imajo kraji: Lunoyec 11 hiš in 53 (29 m., 24 ž. spola) prebivalcev; Šardinj 40 hiš in 158 (69 m., 89 ž. spola) prebivalcev; Lešnica in Ključarovec, glej šolski kraj Runeč! Strmec 17 hiš in 67 (33 m., 34 ž. spola) prebivalcev.

Občina Vičanec ima 74 hiš in 302 (138 m., 164 ž. sp.) prebivalcev, (37 hiš in 118 [49 m., 69 ž. spola] prebivalcev je v Vičanskem vrhu).

Občina Sodinec ima 102 hiš in 496 (214 m., 284 ž. sp.) prebivalcev in sicer jih imajo kraji: Sodinec 55 hiš in 251 (112 m., 139 ž. spola) prebivalcev; Senežice 15 hiš in 98 (40 m. 58 ž. spola) prebivalcev; Sodinski vrh 28 hiš in 106 (46 m., 60 ž. spola) prebivalcev; Seneški vrh pa 32 hiš in 147 (62 m., 85 ž. spola) prebivalcev.

Občina Trgovič ima 38 hiš in 215 (87 m. 128 ž. spola) prebivalcev.

Od kod so dobili zgorej navedeni kraji svoja imena, nam ni možno povedati. Le kraj „Velika nedelja“ ima baje svoje ime v spomin velike zmage Friderika I. iz Ptuja s pomočjo nemških križnikov proti Madjarom (1199). Takrat pridobil je Friderik I. vse kraje od sedanje Velike nedelje do medjimurske meje ter jih podaril redu nemških križnikov.

Križničarji jeli so potem razširjati v teh krajih krščansko vero in omiko, zakar jim je izročil škof Henrik I. patronstvo velikonedeljske cerkve (1236). Pozneje dobil je tudi le-ta red patronat čez ormoško, središko, miklavževsko, humsko in tomaževsko cerkev.

V tem kraju (Vel. nedelja) stoji tudi velikonedeljski grad. Podaril ga je Friderik I. redu nemških križnikov uže takrat, ko jim je tudi podaril kraje sedanjega ormoškega okraja, kar smo uže zgorej omenili. Kedaj se je ta grad stavil, ni znano. Pač pa je znano, ka se je l. 1549. ormoški grajščak Luka Cekelj pravdal z križničarji, hoteč imeti nekatere pravice od tega gradu. Vé se tudi, ka je bil prvotni grad mnogo manjši od sedanjega; sedanjega postavil je komtur pl. Egkh l. 1612. To posvedoči neki napis, ki je v steno poleg studenca vdelan.

Tudi ime občine „Vičanec“ nam je možno nekoliko pojasniti. Navedemo samó besede slav. D. Trstenjaka, ki pravi, ka ima ta občina svoje ime po nekdanjem zadruškem poglavarji „Vitjani“ ter se je sprvčasa mogla imenovati „Vitjanci.“

*

Kraji velikonedeljske župnije leže večinoma po bregovih med znamenitima dolinicama „seančko in lešničko.“ Na severu ob meji tomaževske fare je Lunovec, hrib nezatne višine. Le-ta vleče se proti jugovzhodu ter preide vedno višji postajajoč v Vičanski vrh. Le-ta ima tri znamenite višave: a) zahodna (gorice g. dr. Žižeka) je 321 m. visoka; b) vzhodna 320 m. in južna (cvetkovskega Ozmeča gorice) 310 m. Le-ta hrib postaja vedno nižji ter preide za kake četrt ure v Drakšl. Ta pa se proti vzhodu zopet vzdiguje ter preide v Kogel, ki je 304 m. visok. Kogel razcepi se v dve veji,

jedna se vleče proti cerkvi ter preide pod gradom v dravsko polje, druga pa gre proti Ormožu, doseže na Hajndelnu zopet, ker se je poprej nekoliko znižala, 282 m. (Martinčeve gorice) ter preide, kakor prva, v dravsko polje pri Dravi. — Leva, to je vzhodna panoga Vičanskega vrha, pa preide v Šardinj ter doseže na jednom mestu 300 m. nadmorske visokosti. Le-ta veja izgine potem kot Strmec v lešniškej dolini.

*

Vsemu velikonedeljskemu svetu primakajo te-le vode: na jugu Drava in njen pritok Pesnica, na zahodu Brinjaga (Seanca), na vzhodu pa Lešnica. Tu in tam, v kakem grabnu, slini se tudi kak vrelčič, ki pa nema imena.

*

Od občil imamo omeniti: a) železnico, ki pride v faro pri Poljaki v Trgovišči, zapusti ga pa pod mihovskim bregom; b) veliko okrajno cesto, katera pride v faro (na vzhodu) na mihovskem polji ter gre iz fare v „Lovcih“ više trgovškega „Lovreka“; okrajni cesti „lešničko“ in „savsko“, kateri peljete k sv. Tomaži. Železničke postaje in pošte ne smemo pozabiti! Le-ti ste ondi, kjer se železnička in velika okrajna cesta križate.

*

O pridelkih in prometu imeli bi isto povedati, kar smo povedali o Lenarčanjih.

*

Tukaj še podajemo nekatere zgodovinske drobtine, ki smo jih iz farne kronike prepisali:

Leta 1258. so vdrli v ta kraj Ogri pod vodstvom kralja Bele IV. Potolkel jih je pri Borlnu Friderik III. iz Ptujja,

Leta 1418. so razsajali po teh krajih Turki.

V letih 1446. in 1481. so prišli zopet Ogrji.

V letih 1509, 1516, 1529, 1530, 1531, 1532, so bili Turki v teh krajih.

Leta 1645. je bil pomor.

V letih 1680, 1681, 1683 je bil strašen pomor. Mrličje pokopavali so na občinskih tratah.

Leta 1696. so bili zopet Turki v teh krajih.

Leta 1704. so plenili v teh krajih Kruci pod vodstvom Rakoczi-ja.

L. 1709. dné 16. maja je bil tak mraz, ka je vino v kletih zmrznilo. Temu je sledila lakota.

Leta 1718. ni celo pomlad in poletje deževalo. Drava je bila tako majhna, ka si jo lahko kjer koli prebredel.

V letu 1718. in 1782. so te kraje kobilice poškodovale.

Leta 1838. je bil tako močen potres, ka se je Drava razlila in so se mačke in psi od strahu skrivali. Tudi l. 1839. dne 22. marcija je bil potres.

Leta 1848. je bil tukaj zadnji bojni nemir, katerega so pouzročili Madjari. Nadpovelnik grof Nugent je stanoval več dni v velikonedeljskem gradu ter je odonot vojno komandiral.

Leta 1880. dné 9. novembra in 25. decembra je bil močen potres.

* * *

Če potujemo od Velike nedelje proti vzhodu, pridemo po velikej okrajnej cesti zopet v mesto Ormož, kjer smo pričeli naše potovanje.

Ogledali smo si našo ožjo domovino; ogledali smo si posamezne kraje, hribe, doline in potoke, travnike in polja; ogledali smo si šole in cerkve, tu in tam še celó posamezne hiše; videli smo kraje, kateri so nam v trenutku morda bolj dopadali, nego naš rojstveni kraj: pa vendar ga ne bi zamenjali z našim! Sedaj še le uvidimo prav, kako istinite so te-le besede:

„Povsod je dobro, pa domâ je najbolj!“

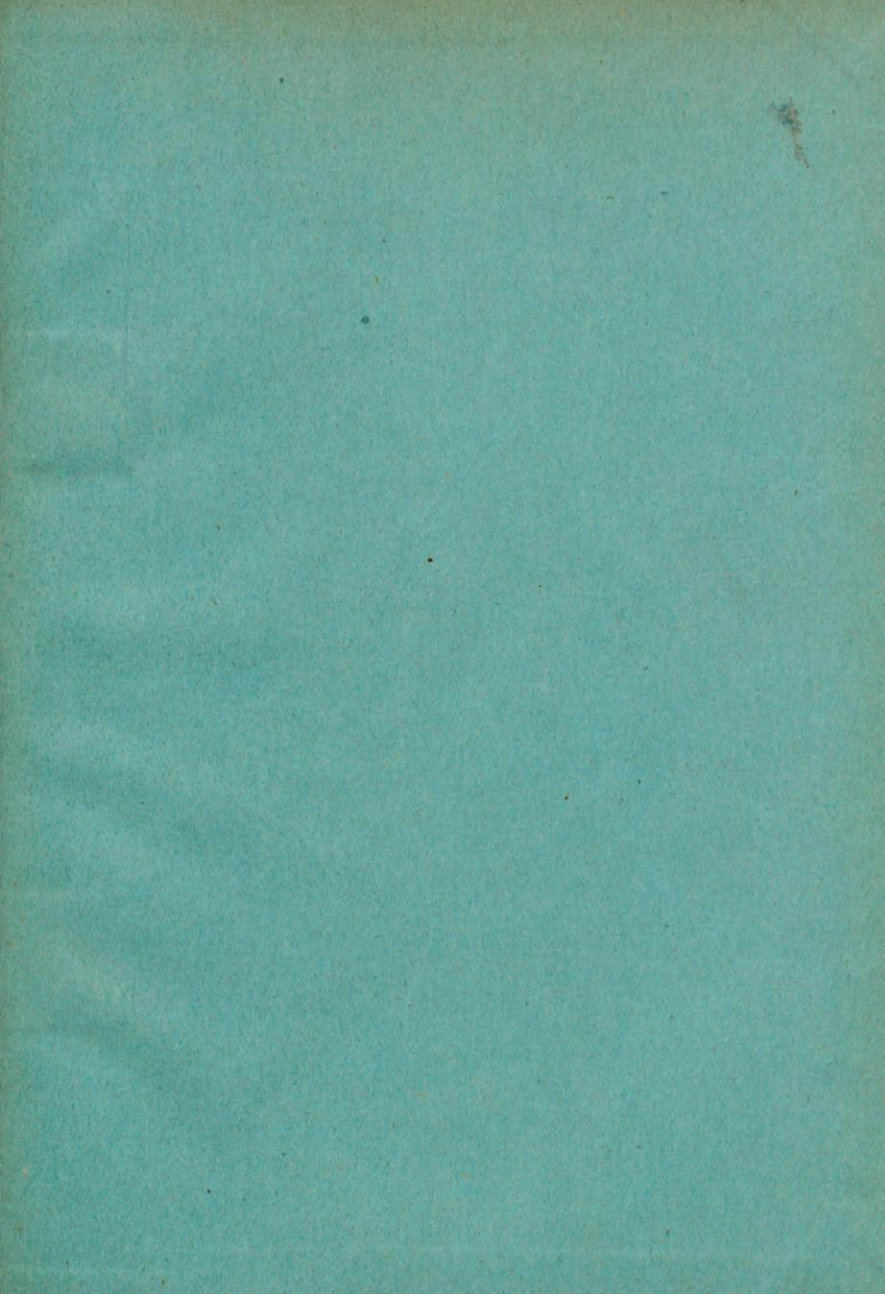

Kazalo.

	Stran
Uvod	3
A. Zemljepisni del:	
1. Ime, meje; bregovi, doline in potoki	5
2. Velikost okraja in imena občin	5
3. Prebivalstvo	6
4. Zrak; vremena	6
5. Pridelki	7
6. Ceste-komunikacija	11
7. Šolstvo	12
8. Zdravništvo	12
9. Varstvo	12
10. Fare	13
11. Jezik; podnarečja	13
12. Šege in navade	13
B. Zgodovinski del	
Kruci	18
Francozi	18
Leto 1848.	19
C. Krajepisni del:	
Ormož	20
Hum (Holm)	27
Središče	34
Sv. Bolfenk (Wolfgang)	45
Jastrebcı	48
Adrijanci	48
Vitan	49
Sv. Miklavž	53
Svetinje	58
Runeč	61
Sv. Tomaž	63
Sv. Lenart pri Veliki nedelji	69
Velika nedelja	80

908 (994.12-18)

17. VII. 1946

